

הסאגה לבית בנטוויץ'

עופרי קרישר ואריה דובנוב

'כמו בכל משפחה אשר מכבדת את עצמה, הקימו גם הם חנות כלבו בה סודות המשפחה נסחרו ומניות המשפחה תומחרו'.
ג'ון גולסוורת'י, ההגדה לבית פורסייט'

פתיחה: סינדרום בנטוויץ'

בליל 15 באפריל 1897, הפליגה ספינת קיטור קטנה ואלגנטית מנמל פורט סעיד שבמצרים ליפו. על סיפונה היו שלושים נוסעים, 21 מהם היו עולי גל ציונים שבאו מלונדון דרך פריז, מרסיי ואלכסנדריה. מנהיג קבוצת העולים לרגל היה הגביר הנכבד (Rt. Honorable) הרברט בנטוויץ', הוא הסבא־רבא שלי.

בנטוויץ' לא היה ציוני טיפוס. בשלהי המאה התשע־עשרה היו רוב הציונים מזרח אירופים ואילו בנטוויץ' היה נתין בריטי. רוב הציונים היו עניים מרודים, בעוד הוא היה ג'נטלמן בעל נכסים. רוב הציונים היו חילונים אך הוא היה אדם מאמין. לרוב הציונים באותה תקופה הייתה הציונות הברירה היחידה, אך הסבא־רבא שלי בחר בציונות מרצונו החופשי. בשנות התשעים המוקדמות של המאה התשע־עשרה גמלה בליבו של הרברט בנטוויץ' ההחלטה: על היהודים לשוב ולהתיישב במולדתם העתיקה, יהודה.²

* מאמר זה מבוסס על עבודת תזה לתואר מוסמך שהושלמה באוניברסיטת חיפה.
המחקר הארכיוני זכה לסיוע כספי מטעם הקרן הלאומית למדע (ISF, מענק מספר 1012/16). המחברים מבקשים להודות לד"ר אליזבת אימבר על שהתירה לנו לצטט מתוך עבודת הדוקטורט שלה, וכן לקוראים האנונימיים שמונו מטעם המערכת שהערותיהם והצעותיהם תרמו לאין ערוך לשיפור המאמר.
1 John Galsworthy, *The Forsyte Saga*, London 1922, p. 41; כל התרגומים מאנגלית במאמר זה הם מאת המחברים אלא אם מצוין אחרת.
2 Ari Shavit, *My Promised Land: The Triumph and Tragedy of Israel*, New York 2013, p. 3 (להלן: שביט, הארץ המובטחת שלי).

בתיאור דרמטי זה, אשר כולל שורה ארוכה של רמזים והנחות מובלעות על הלאומיות היהודית ומקור משיכתה, מעמדם הכלכלי והחברתי של יהודי בריטניה, הזיקה היהודית לארץ הקודש ואפילו שמה של הארץ, בחר העיתונאי הישראלי ארי שביט לפתוח את ספרו 'ארצי המובטחת' (2013). שביט, דור רביעי בארץ, שימש בעת שכתב את הספר כפרשן ועיתונאי בכיר בעיתון הארץ. ספרו, שפורסם באנגלית אך לא תורגם לעברית, זכה לתגובות נלהבות והפך לרב מכר בארצות הברית. הספר מספר את סיפורה של הארץ ואת תולדותיו של הסכסוך היהודי-פלסטיני תוך כדי שימוש במנסרה אישית, בהתבססו על מקורות משפחתיים. הכותרת הרב משמעית של הספר תמצתה את עיקרו: סיפור תולדות הציונות מנקודת מבט אישית, כסאגה משפחתית המסופרת בידי הצאצא הגאה. אין זו הדרך המקובלת לספר את תולדות הציונות. שביט לא פתח את הספר בתיאור הפרעות בתחום המושב וההגירות הגדולות של המוני יהודים עניים ממזרח אירופה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה. הוא בחר בלונדון ובסיפורה של משפחה אנגלית-יהודית אמידה כנקודת מוצא להבנת ההיסטוריה והחברה הישראלית בת-זמננו.

המשולש המנדטורי (יהודים, בריטים וערבים) נשזר בסיפור משפחתי זה, ועימו גם מידה מסוימת של נוסטלגיה אנגלופילית. 'יש בי אובססיה לכל מה שהוא בריטי', הודה שביט לפני קוראיו.³ בנרטיב המשפחתי שהציע נשזרו זה בזה העבר הבריטי של הארץ ומוצאה הבריטי של משפחתו. שזירה זו הוסיפה קסם זר ואירופי לסיפור ההתיישבות היהודית ולתחילתה של הציונות באירופה, וניכר בה יותר מקורטוב של 'נוסטלגיה מנדטורית', כפי שכינה את התופעה איתן בר-יוסף, דהיינו: אידיאליזציה של תקופת הכיבוש הבריטי ואף געגועים אל ימי האימפריה המפוארים שנעשו שכיחים יותר, פרדוקסלי ככל שהדבר יישמע, לנוכח המשך הכיבוש הישראלי בגדה ובמיוחד לאחר כישלון הסכמי אוסלו.⁴ חשובה לא פחות היא העובדה ששביט התעקש שלמרות הזיקה הבריטית המובהקת הזאת, אין להשוות את החלוצים שהקימו את קיבוצי עמק יזרעאל למתיישבים הבריטים והאפריקנרים ('בורים') ברודזיה או לקולוניאליסטים הצרפתים באלג'יריה. האתגר הגדול של הציונות בעבר ובהווה נותר להקים 'תנועת התיישבות שלא דבק בה כתם הקולוניאליזם'.⁵

שביט היה מודע לכך שהוא עוסק בנושאים נפיצים, אך ספק אם עלתה בדעתו האפשרות שספרו יתקבל באופנים כה שונים, אפילו מנוגדים. אינטלקטואלים יהודים אמריקנים מרכזיים, שהבולט שבהם הוא ליאון ויזלטר (Wieseltier), העורך הספרותי של כתב העת רב ההשפעה ניו רפובליק (*New Republic*), שיבחו את הספר ומחברו, ברם היסטוריונים

3 שביט, הארץ המובטחת שלי, עמ' 8.

4 Eitan Bar-Yosef, 'Bonding with the British: Colonial Nostalgia and the Idealization of Mandatory Palestine in Israeli Literature and Culture after 1967', *Jewish Social Studies*, Vol. 1-37 (2017), No. 3 (להלן: בר-יוסף, 'נוסטלגיה למנדט הבריטי בתרבות הישראלית').

5 שביט, הארץ המובטחת שלי, עמ' 9, 40, 103.

אחדים הרימו גבה לנוכח החיבוק החם שלו זכה בציבור הרחב.⁶ לא זו בלבד שהספר לא חשף מידע חדש או מסמכים לא-מוכרים, טענו המבקרים, אלא ששביט שזר אותם בנרטיב צדקני המשמש כ'הסברה', היינו תעמולה פרו-ישראלית במסווה. העובדה שהספר ראה אור לאחר מבצע 'עמוד ענן' (חורף 2012), וזמן קצר לפני מבצע 'צוק איתן' (קיץ 2014) – שני מבצעים צבאיים נרחבים ברצועת עזה שהיו בהם אבדות כבדות ועוררו פולמוס ציבורי נוקב – תרמה להחרפת הוויכוח על הספר.⁷ נורמן פינקלשטיין (Finkelstein), היסטוריון יהודי אמריקני הידוע כפעיל פרו-פלסטיני, חיבר ספר תגובה משלו תחת הכותרת 'יין ישן בכלים שבורים'. הוא דן בו את שביט ברותחין והאשימו בקריאה סלקטיבית של מקורות, ביצירת נרטיב מתחסד שנועד להלל את ישראל, ובכתובת ספר שאינו מבקש להציע פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני על בסיס של עשיית צדק, אלא שמספר סיפורי קורבנות עמוסים לעייפה ב'ייסורים ושמאלץ' (anguish and schmaltz).⁸ הערגה של שביט אל בריטניה, ובחירתו לעשות שימוש באנלוגיות תכופות לסיטואציות קולוניאליות מקבילות, לא סייעה לחלץ את הספר משדה המקשים האידיאולוגי. להפך, בעידן שבו הוויכוח על הגדרתה של הציונות כתנועת התיישבות קולוניאלית (settler colonial movement) גלש משדה הדין האקדמי אל הזירה הציבורית והפוליטית הנפיצה, הנרטיב שרקח שביט, שכלל הדהוד מובהק של הפרהיסטוריה הקולוניאלית של מדינת ישראל בניסיון דיאלקטי לעמעם ולכסות אותה, שיחק לידי מבקריו הרבים.⁹

המחלוקת המרה, כך נדמה, לא רק חשפה את השסע הפוליטי ההולך ומעמיק בין ליברלים-ציונים ובין מבקריהם משמאל ביחס למדיניותה של ישראל כיום, אלא מעידה גם על הפער שבין מסירת ידע בידי היסטוריונים אקדמיים ובין הנרטיבים של סוכני זיכרון אלטרנטיביים. סוד הצלחתו של הספר היה קשור בעובדה ששביט, להבדיל מן החוקר האקדמי, התעקש לא לבחון את האירועים ממרחק קר ומנוכר ולא השתמש במסגור תיאורי

6 Leon Wieseltier, 'The State of Israel', *New York Times*, 24.11.2013, p. 1

7 ראייה לכך נמצא, למשל, אם נשווה בין שני מאמרי ביקורת שחיבר העיתונאי היהודי-בריטי ג'ונתן פרידלנד על הספר. הראשון נכתב בימים הראשונים שלאחר פרוץ קרבות 'צוק איתן' (11 ביולי 2014, פורסם בדפוס בעיכוב ניכר, ב-14 באוגוסט) והשני נכתב בתגובה לאירועי המבצע: Jonathan Freedland, 'The Liberal Zionists', *New York Review of Books*, Vol. 61, No. 13, 14.8.2014; Idem, 'Liberal Zionism after Gaza', *NYRblog* (the *New York Review of Books* blog), 26.7.2014: (23.7.2020 ב-נדלה) nybooks.com/daily/2014/07/26/liberal-zionism-after-gaza/

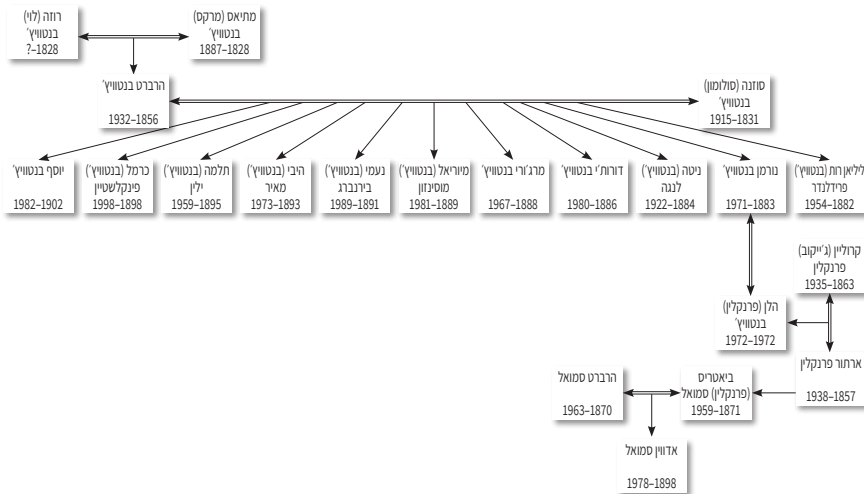
8 Norman G. Finkelstein, *Old Wine, Broken Bottle: Ari Shavit's Promised Land*, New York 2014

9 בין הביקורות הבולטות שחוברו בידי אקדמאים החוקרים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני אפשר למנות את הביקורת הבאות: David Myers, 'The Failed Promise of Ari Shavit's "My Promised Land"', (נדלה ב-23.7.2020); *The Jewish Journal*, 18.2.2014, jewishjournal.com/opinion/126924/; Ian S. Lustick, 'Making Sense of the Nakba: Ari Shavit, Baruch Marzel, and Zionist Claims to Territory', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 44, No. 2 (2015), pp. 7-27; Mira Sucharov, 'Modern Israel: Triumph and Tragedy', *International Politics Reviews*, Vol. 3, No. 1 (2015), pp. 3-9

מורכב אלא הצליח, כמספר סיפורים מיומן, לדלג בקלילות בין עמדת המספר היודע-כול שנמצא מחוץ לעלילה, אל עמדת המספר העד (witness narrator), שאינו רק מדווח אלא גם נוטל חלק פעיל בסיפור. העובדה שהמספר מעורב בסיפור עד צוואר משכה את הקוראים, וכך גם התהדרותו בזיקתו הישירה לדמויות ולאירועים מן העבר. השימוש בסיפורו של הסבא-רבא הרברט (צבי) בנטוויץ' (Herbert Bentwich, 1856-1932) כסיפור מסגרת היה חלק מרכזי בטקטיקת הסיפור הזאת.

במאמר לא נידרש לוויכוח העז הניטש כיום על הגדרתה של התנועה הצינונית ביחס לתנועות קולוניאליות. פתחנו את דיוננו בחיבורו של שביט משום שטקסט עכשווי זה מגלה זיקה ישירה למסורת משפחתית ענפה של כתיבת זיכרונות וביוגרפיות בקרב בני משפחת בנטוויץ'.¹⁰ הפיתוי לספר את סיפורה של המשפחה כסאגה, יצירה אפית המגוללת את סיפוריהן של משפחות גיבורים וצאצאיהם רב, ולו מפני ששושלת זו מנתה דמויות מוכרות ובהן תלמה ילין, צ'לנית שעל שמה הוקם בית הספר לאומנויות בגבעתיים; ליליאן פרידלנדר, אשתו של המזרחן, ההיסטוריון וחוקר האסלאם והמקרא הרב ישראל פרידלנדר, שלימים הקימה את בית דניאל בזכרון יעקב (לזכרו של בנה דניאל); ניטה לנגה, שהקימה יחד עם בעלה מיכאל את אחוזת לנגה שבזכרון יעקב; ויוסף בנטוויץ', איש חינוך ומנהל בית הספר הריאלי העברי בחיפה בראשית שנות החמישים. גם כיום המקורות העיקריים המשמשים את החוקרים העוסקים במשפחת בנטוויץ' הם ספרי זיכרונות וביוגרפיות שחיברו בני המשפחה במהלך השנים, ולא אחת הם מאמצים את הדיווחים הכלולים בהם ללא הצלבת עדויות או ביקורת מקורות. אף ששנות המשפחה היו פעילות ביצירת נרטיבים משפחתיים, אלה מבליטים במיוחד את סיפורם של שני אבות המשפחה: הרברט (צבי) ובנו נורמן (נחמן מתתיהו) דה מאטוס בנטוויץ' (Norman De Mattos Bentwich, 1883-1971), היועץ המשפטי של ממשלת המנדט ולימים ראש הקתדרה ליחסים בין-לאומיים ע"ש חיים ויצמן

10 להלן רשימת הביוגרפיות והזיכרונות שראו אור באנגלית, בסדר כרונולוגי: Margery Bentwich, *Michael Lange: a Memoir*, London 1928; Norman Bentwich, *Solomon Schechter: A Biography*, Philadelphia 1938; Margery Bentwich and Norman Bentwich, *Herbert Bentwich: The Pilgrim* Norman Bentwich, *Father*, Jerusalem 1940 (להלן: בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ'); Norman Bentwich, *Wanderer between Two Worlds*, London 1941; Idem, *Judah L. Magnes: A Biography of the First Chancellor and First President of the Hebrew University of Jerusalem*, London 1955; Idem, *My Seventy Seven Years: An Account of My Life and Times 1883-1960*, London 1961 Margery Bentwich, *Thelma Yelin: Pioneer Musician*, Jerusalem; (77 שנות חיי); (להלן: בנטוויץ', 77 שנות חיי); Helen Bentwich and Norman Bentwich, *Mandate Memories: 1918-1948*, London 1965 (להלן: בנטוויץ' ובנטוויץ', זיכרונות מהמנדט); Norman Bentwich and Michael Kisch, *Brigadier*; Frederick Kisch: *Soldier and Zionist*, London 1966; Helen C. Bentwich, *Tidings from Zion: Helen Bentwich's Letters from Jerusalem, 1919-1931*, Jennifer Glynn (Ed.), London 2000 הביוגרפיה היחידה מאת בן המשפחה שראתה אור בעברית היא: יוסף בנטוויץ', יהדות בבית, תל אביב 1977.

משפחת בנטוויץ' – עץ משפחה
(איור מאת המחברים)

באוניברסיטה העברית. במאמר זה נתמקד אף אנו בשני פטריארכים אלה. ספרי הזיכרונות המשפחתיים הם תת-סוגה המציבה אתגרים מעניינים לפני ההיסטוריונים.

סינדרום בנטביץ' (2015), סרטו התיעודי-היתולי (mockumentary) של הבמאי גור בנטביץ', עקץ בהומור את מסורת הכתיבה המשפחתית הזאת, אך בה בעת גם תרם לה במידה מסוימת והמשיך אותה עד ימינו, במקביל לספרו של שביט.¹¹ בניגוד ליומנים, מכתבים אישיים, ממוארים או 'עבודות שורשים' (גניאולוגיות משפחתיות) ואלכומי משפחה, ביוגרפיות משפחתיות אלה אינן מתפקדות כ'מסמכי-אגו' (ego-documents) מן הסוג המקובל. טקסטים אלה הם הטרוגוניים, משלבים תיעוד היסטורי וידע אתנוגרפי בזיכרונות והשקפות סובייקטיביים, ופונים אל הקהל הרחב, על פי רוב בזירה שמחוץ לארץ ישראל יותר משהם נועדו לצריכה פנימית בקרב בני המשפחה בלבד.¹² ואכן, ישראל המתוארת בספורו של שביט מייצגת ארמון חלומות פרטי שלו, אלא שזהו טקסט שנועד לצריכה רחבה.¹³ סימן היכר מובהק לנרטיבים אלה, כאמור, הוא הצגת עברה הבריטי של הארץ ומוצאה הבריטי של המשפחה כשני צדדיו של אותו מטבע.

11 הקולנוען גור בנטביץ' (במאי), **סינדרום בנטביץ'**, תל אביב 2015, 69 דקות. סרט קולנוע (דוקומנטרי).
 12 לדיון על הגדרת המושג 'מסמכי אגו' ראו, Mary Fulbrook and Ulinka Rublack, 'In Relation: The "Social Self" and Ego-Documents', *German History*, 28, No. 3 (2010), pp. 72-263
 13 טקסטים הטרוגוניים מסוג זה מעוררים את הקוראים להגיב להם באופנים שונים, ומטשטשים את ההבחנה בין 'תעודה היסטורית' ל'בריה'. בנקודה זו אנו שבים אל קביעתו של חוקר הספרות והפילוסוף המנוח מנחם ברינקר: 'פונקציה שונה של טקסטים, בניגוד ל"מהות" שונה של טקסטים, תלויה בעמדת הקוראים לגביהם', שכן אותן יצירות – בעיקר כשמדובר ברומן היסטורי, ממואר או אוטוביוגרפיה – אפשר לקרוא כיצירות אומנות בדיונית או כתיעוד היסטורי-אתנוגרפי. לפי גישה זו, בשל אופיים

כרות הסרט "סינדרום בנטביץ'" (ישראל / בריטניה 2015).
(עותק הכרזה באדיבות גור בנטביץ' וניר מטרסו)

במאמר נעסוק בתוכן ובפונקציה של נרטיבים אלה. נתמקד בשני דורות של משפחה בריטית-יהודית זו, שלמרות התחלה צנועה הצליחה להשתלב במעמד הביניים בלונדון ולאחר מכן מילאה תפקידים מרכזיים בפלשתינה-א"י המנדטורית. ראוי להדגיש: מטרתנו אינה לשעתק או לשחזר את הסאגה לבית בנטוויץ'. במקום זאת אנו מבקשים לבחון באופן רפלקטיבי והיסטורי את התנאים שבהם הסאגה נוצרה וזוקקה ולמקמה מחדש בהקשרה האימפריאלי והמנדטורי, ולסייע לגשר על הפער המלאכותי קמעה שבין חקר תקופת המנדט לחקר תולדות יהדות בריטניה.

כדי לעשות כן הגדרנו שני יעדים עיקריים. ראשית, סיפורי חייהם של שני אבות המשפחה, הרברט ונורמן בנטוויץ', ישמשו אותנו כמקרי בוחן של כמה מן הדינמיקות של העברה והעתקה של רעיונות, דפוסי התנהגות ופרקטיקות חברתיות בין המטרופולין האימפריאלי בבריטניה ובין פלסטין העות'מאנית ואחריה פלשתינה-א"י המנדטורית. איננו מבקשים ליצור את הרושם כאילו הרברט ונורמן בנטוויץ' היו היחידים מבני המשפחה שסייעו להעתיק רעיונות או פרקטיקות שמקורן בבריטניה למרחב הארץ-ישראלי.¹⁴ בחרנו להתמקד בהם

ההטרוגני של טקסטים ומכיוון שמשמעות הטקסט אינה נפרדת מתגובת הקוראים עליו, 'המישטור או המיפוי המלא והמוחלט של אזורי-טקסטים הוא מן הנמנע'. היינו, אין טעם לחפש אחר מרדים פנימיים לטקסט שיאפשרו לסווג אותו כטקסט בדיוני לעומת טקסט היסטורי. ראו, מנחם ברינקר, 'ספרות והיסטוריה: הערות קטנות לנושא גדול', בתוך: יוסי מילי ורעיה כהן (עורכים), ספרות והיסטוריה, ירושלים 1999, עמ' 9-32, הציטוטים מעמ' 35.

14 כפי שהראה, למשל, איתן בריינסוף, אשר בחן את הקשר שבין יוסף בנטוויץ' לאימפריה בראי פעילותו

משום שנוסף על היותם יהודים גאים ביהדותם אשר נשבו בקסם הרעיון הציוני, היו הרברט ונורמן מחויבים לפרויקט האימפריאלי ואף בעלי משרות בשירות הוד מלכותו.

טענתנו, אפוא, היא שסיפורם יישאר בגדר אנקדוטה צבעונית בלבד אלא אם כן הוא ימוקם מחדש בהקשר רחב יותר של 'קריירות אימפריאליות' (imperial careering), נושא שההיסטוריוגרפיה בת-ימינו החלה להקדיש לו תשומת לב רבה יותר.¹⁵ רק באופן זה נוכל לברר מה היה ייחודו, אם בכלל, של סיפור האב והבן לבית בנטוויץ' שביקשו לא רק לדבוק בלאומיות יהודית ובפטריוטיזם אימפריאלי אלא גם לשמש כ'נשאי רעיונות' בציר שבין לונדון לירושלים. מבחינה זו מתכתב המאמר הנוכחי עם גוף ספרות עכשווי הולך וגדל שמבקש לעמוד על הקשר המורכב שבין יהודים ובין האימפריות הרב-לאומיות.¹⁶ נמנה עימם גם מאמרה של אליזבת אימבר בגיליון זה, הדין אף הוא בפעילותה של משפחת בנטוויץ' ומציע טענה גורפת יותר על יהודים במרחב האימפריאלי אשר ראו בכריטיניה ובאימפריה הבריטית מקור בלתי נדלה לרעיונות ואידיאלים פוליטיים.¹⁷

נוסף על כך, ברצוננו להמשיך במלאכה שהחל בה אסף לחובסקי, חוקר תולדות המשפט הישראלי. בניגוד למגמה השלטת בחקר תולדות המשפט הישראלי, המדגיח את השורשים הגרמניים של רבים מן השופטים והמחוקקים הישראליים, מחקרו של לחובסקי שופך אור על השורשים הקולוניאליים של המשפט הישראלי. הוא בוחן באופן מדויק את התפקיד המרכזי שמילא נורמן בנטוויץ' מתוקף תפקידו כיועץ משפטי ביצירת הקוד המשפטי של ממשלת המנדט, ומראה שחקיקה זו הייתה תוצר של שכפול ושכלול של חקיקה קולוניאלית שפותחה במרחבים אחרים, ושהספירה המשפטית כוננה והזויות קהילתיות מובחנות שעיצבו את המפגש בין בני קבוצות דתיות ואתניות בימי המנדט.¹⁸ אולם בניגוד ללחובסקי, שהציע

בתנועת הצופים. ראו, איתן ברייטמן, 'עופר חלוצי לוחם: הצופיות העברית ומורשתו האימפריאלית של בארן-פאול', בתוך: יהודה שנהב (עורך), *הציונות והאימפריה*, ירושלים 2015 (להלן: שנהב, הציונות והאימפריה), עמ' 212-236.

15 אנו שואלים את המושג 'קריירה אימפריאלית' מן החיבורים הבאים David Lambert and Alan Lester (eds.), *Colonial Lives across the British Empire: Imperial Careering in the Long Nineteenth Century*, Cambridge 2006 (להלן: למברט ולסטר, חיים קולוניאליים); David Cannadine, *Ornamentalism: How the British Saw Their Empire*, New York 2001 (להלן: קנדיין, אורנמנטליזם).

16 ראו למשל, שנהב, *הציונות והאימפריה*; Ethan B. Katz, Lisa Moses Leff and Maud S. Mandel (eds.), *Colonialism and the Jews*, Bloomington, IN 2017; Dmitry Shumsky, *Beyond the Nation-State: The Zionist Political Imagination from Pinsker to Ben-Gurion*, New Haven, CT 2018; Malachi H. Hacoheh, *Jacob & Esau: Jewish European History between Nation and Empire*, Cambridge 2018.

17 אליזבת אימבר, 'הציונות בין שתי מלחמות העולם שוקלת את דרכיה: האימפריאליזם הבריטי ועתידו של הבית הלאומי היהודי', *ישראל*, חוב' 27-28 (2021), עמ' 51-70.

18 Assaf Likhovski, *Law and Identity in Mandate Palestine*, Chapel Hill 2006 (להלן: לחובסקי, חוק וזהות).

לבחון את בנטוויץ' כאדם שביטא בחייו את רעיון 'ההכלאה התרבותית' וה'לוונטיניות' הממזגת בין מזרח למערב, אנו מציעים לבחון את עבודתו של נורמן בנטוויץ' כדוגמה מובהקת ל'קריירה אימפריאלית', ובה בעת אנו מצביעים גם על הזיקה הכרורה שבין ההשקפות שפיתחו הבנטוויצ'ים על מקומם של היהודים בחברה האנגלית ובין האופן שבו ניגש נורמן בנטוויץ' לטפל במערכת היחסים המורכבת שבין העדות הדתיות השונות בפלשתינה-א"י המנדטורית.¹⁹

שנית, אנו מבקשים לעמוד על האופנים השונים שבהם הוצגה הסאגה המשפחתית בכתבי המשפחה השונים ולהעמיד כמה דברים על דיוקם. הנרטיבים המשפחתיים, מלאכת מחשבת של גילוי וכיסוי, חיברו לא אחת עובדות עם שמועות, וכללו אי-דיוקים היסטוריים. לא פחות חשוב הוא האופן שבו ביקשו בני משפחת בנטוויץ' להציג את דיוקנם לפני הדורות הבאים. לטענתנו, יותר משהבנטוויצ'ים ראו עצמם כרמויות מרכזיות בהתפתחות הציונות וההתיישבות ב'ארץ הקודש', הם ביקשו להיראות כשחקנים מרכזיים בקהילה האנגלית היהודית הציונית, אשר ביטאו בחייהם ובמעשיהם את פעולת הגישור שבין בריטניה האימפריאלית למפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל. ההבחנה בין אמיתות היסטוריות ובין מיתוסים ואמיתות-למחצה אשר נקשרו בשמה של המשפחה הייתה משנית למפעל ההנצחה העצמית. ברצוננו לא רק לשחזר את קורות חייהם של האבות המייסדים של השושלת, אפוא, אלא גם לנתח את האופן שהם סיפרו את סיפורם ומשמעו את מעשיהם, את ההשלכות שהיו לכך ואת תפקידן של אותן שמועות וסיפורי גוזמאות. הווה אומר, מעבר להיותם דו"חות תיעוד, משמשים אותנו ספרי הזיכרונות ויומני המסע של הרברט ונורמן בנטוויץ' כמקורות המעידים בראש ובראשונה על תפיסה עצמית וייצוג עצמי של בני המשפחה כשחקני מפתח בהתהוות הציונות. מבחינה מתודולוגית אנו שואבים השראה מן המהלך שבו פתח ההיסטוריון מיכאל סטניסלבסקי (Stanislawski) בסדרת מסותיו על עיצוב עצמי יהודי באמצעות כתיבה אוטוביוגרפית.²⁰ לעומת המשכילים היהודים המזרח אירופיים שבהם התמקד סטניסלבסקי, תיאורם של הבנטוויצ'ים עומד בזיקה ישירה לסוגיות מפתח של מעמד ומוביליות חברתית בריטית. מהלך הליבה של מאמר זה, העומד בסימן של קריאה מחודשת ודה-קונטקסטואליזציה של סיפורי מסע ו'אוטוביוגרפיות ציוניות'

19 אסף לחובסקי, 'בין שני עולמות: מורשת המשפט המנדטורי במדינת ישראל בראשיתה', בתוך: יהושע בן-אריה (עורך), 'ירושלים בתקופת המנדט: העשייה והמורשת', ירושלים 2003, עמ' 253-286, ובמיוחד עמ' 278 ו-281. לחובסקי הציע לבחון את בנטוויץ' כמשפטן המבטא את רעיון 'ההכלאה התרבותית', שכן הוא היה 'נווד בין שני עולמות' שנע על הציר שבין לונדון לירושלים. דימוי הנווד מרפרר לכתרת ספרו של בנטוויץ' מ-1941, ובנקודה זו אנו חולקים על פרשנותו של לחובסקי. דומה שבמקום זה לחובסקי אימץ מעט בחוסר ביקורתיות את האופן שבו בנטוויץ' ביקש להיתפס בעיני בני דורו ולהיזכר בעתיד, מבלי לברר כיצד דימוי הנווד היה מעוגן בהיסטוריה המשפחתית ובמצאיות המנדטורית.

20 ראו, Michael Stanislawski, *Autobiographical Jews: Essays in Jewish Self-Fashioning*, Seattle, WA 2004

מוקדמים אלה, ושל הגדרת מיקומן בהקשר בריטי ואימפריאלי, מרחיב את היריעה שפרש סטניסלבסקי, ומחריג אותם מן המסגרת הצרה של היסטוריה משפחתית.

תוצר נלווה לכך הוא אתגור החלוקה לתקופות של התקופה המנדטורית (1922-1948). הנטייה השכיחה במחקר לעסוק בשנות המנדט כתקופה מובחנת ותחומה היטב מקשה עלינו לזהות את ההמשכיות ההיסטורית ואת האופן שבו נפגשו הדינמיקות הפוליטיות והתרבותיות שאפיינו את המשולש הארץ-ישראלי של בריטים, יהודים וערבים, והיה בבחינת פיתוח ושכלול של תפיסות עולם, זהויות, דרכי התנהגות והשקפות פוליטיות ותרבותיות שהתגבשו בשלבים מוקדמים יותר.

במאמר זה אנו מבקשים להתחקות אחר השלבים המוקדמים בקריירה של נורמן בנטוויץ' ולעיין במטען המשפחתי, האידיאולוגי והתרבותי שהוא נשא עימו טרם מינויו לממשלת המנדט. בדומה לחובסקי גם אנו רואים בהרברט ונורמן בנטוויץ' משפטים שהוכשרו במסורת המשפט המקובל (Common law) הבריטי ונעו על הציר שבין לונדון לירושלים. הם פעלו כמתווכים אינטלקטואליים וחברתיים מן המעלה הראשונה, אך שורשי מלאכת תיווך זו, אנו טוענים, טמונים במפנה המאות התשע-עשרה והעשרים. קריאה זו מאפשרת לנו לראות בסיפורם של הבנטוויצ'ים מקרה מבחן (test case) פרטי המאפשר להבין בצורה טובה יותר את היחס המורכב שבין פוליטיקה יהודית לסדר האימפריאלי העומד במרכז הדיון של ההיסטוריוגרפיה העכשווית.²¹

מלאכת התיווך, יבוא הרעיונות והמשא ומתן בין כוחות פוליטיים שונים לא נערכו במרחב הציבורי והמשפטי בלבד אלא גם במרחב הפרטי, באמצעות הפיכת בית המשפחה בלונדון ובירושלים למקום מפגש וסלון אינטלקטואלי בסיוען ובגיבושן של נשות המשפחה אשר נדחקו על פי רוב לשולי הסיפור. הווה אומר, מעבר להיותם מקומות מפגש חברתי, המועדון והסלון הביתי היו מרחבים של מופע זהות (identity performance). גם כשהיו אלה מרחבים אינטימיים ולא-ממוסדים הם סיפקו לכני משפחת בנטוויץ' כמה כדי לעשות שימוש ברפרטואר של דרכי התנהגות שהפגינו את זהותם כ'יהודים' מחד גיסא וכ'ג'נטלמנים אנגלים' מאידך גיסא. מופע זהות מסוג זה היה יחסי (relational) ותלוי הקשר. כלומר, אם בלונדון שימש המועדון הביתי כחלל 'יהודי' הניצב בסביבה אנגלית, הרי בירושלים הסלון הביתי, שהתנהל ועוצב על פי הסטנדרטים של מעמד הביניים האנגלי, תפקד כאי של בריטיות בלב מרחב מזרח תיכוני. אנו סבורים כי ביאורה של הדינמיקה החברתית והתרבותית יעשיר את הבנתנו בנוגע לתהליכי ההעברה של רעיונות קולוניאליים (colonial transmission of ideas). לדיונים אלה מסתננות לא אחת הנחות עבודה פונקציונליסטיות גסות, הרואות בהעברת הרעיונות מן המטרופולין אל המושבות לא רק תהליך חד-סטרי אלא גם מנגנון כוח ושליטה. התפקיד המרכזי של התיאוריות או הקונצפציות שיובאו

21 שנהב, הציונות והאימפרייות; Ethan B. Katz, Lisa Moses Leff and Maud S. Mandel (eds.), *Colonialism and the Jews*, Bloomington, IN 2017

מן המרחב האירופי היה לסמן את הנתינים כנחותים ולשמר תפיסה של עליונות האדם האירופי הלבן. אם כך, אנו תוהים מה מתרחש כאשר היהודי, דור ראשון או שני למהגרים, הקדיש את מרצו להקמתם של 'איי תרבות בריטיים' במרחב החוץ-אירופי. כיצד דינמיקה זו הייתה קשורה לאימוץ לא-ביקורתי לעיתים של דעות קדומות 'חיוביות' על טיבו של האופי הבריטי? פענוח של דינמיקה זו מחייב אותנו להידרש לסוגיות של העברה בין-דורית ולהרחיק נרדוד אל התקופה הטרום-מנדטורית שבה גובשו ההשקפות, ההגות והפרקטיקות החברתיות שהכינו את התשתית לסוגי המפגש הקולוניאלי שאנו מזהים כפולשתנה-א"י בתקופת בין המלחמות.

בעל נכסים או התחלות צנועות

הזרם המרכזי בכתיבה ההיסטורית על תקופת היישוב, הנוטה לכתוב את קורות הציונות מנקודת הראות של תנועת העבודה הישראלית, מתקשה למקם את ציוני בריטניה בסיפר ההיסטורי. אל מול האוונגרד החלוצי, בני העלייה השנייה והשלישית, בני המעמד הבינוני-נמוך שבאו ממזרח אירופה חדורי אתוס סוציאליסטי ואמונה עזה בשינוי מהפכני, מתי המעט מיהודי בריטניה שהזיק הציוני התעורר בהם נראים זרים ומוזרים: ג'נטלמנים בני מעמד הבינוני, צוננים ומרוחקים, ליברלים חסרי תקנה הסולדים מאידיאליזם מהפכני וחרדים מפני קריאות להעמיד את הקולקטיב לפני הפרט. עם זאת, הזיכרון שקיבע את דימוים של הבנטוויצ'ים כדמויות מרכזיות בקהילה היהודית בבריטניה, מבוסס על תפיסה שגויה של מערך הכוחות החברתי בעולם היהודי-בריטי ושל המבנה המעמדי הקשיח של חברה זו. בניגוד לאריסטוקרטיה הקרקעית (gentry), בעלי קרקעות ששורשיהם היו נטועים עמוק בהיסטוריה, ובניגוד לאליטה היהודית-ספרדית ששימשה כגרעין המייסד של יהדות אנגליה המודרנית לאחר שיבת היהודים לאי במאה השבע-עשרה, משפחת בנטוויץ' הייתה משפחת מהגרים אשכנזית ששורשיה נטועים בעיירה פיזור (יידיש: פיזער או פיזורי; בפולנית: Pyzdry; בגרמנית: Peisern) הנמצאת במערב פולין של ימינו. התאריך המדויק שבו מתיאס (מרקס) בנטוויץ', מייסד השושלת ואביו של הרברט בנטוויץ', עקר מעיר הולדתו אינו ברור. בדומה למשפחות יהודיות רבות אשר מעמדן נפגע לאחר חלוקת פולין (תהליך שלווה כביטול זכויות היהודים עם סיפוח עיר הולדתם לפרוסיה או לרוסיה) ייתכן שהמשפחה עקרה מן העיר כבר בראשית המאה התשע-עשרה, אך מתיאס בנטוויץ' הגיע לבריטניה רק באמצע המאה, ככל הנראה בגלל ההגירה שקם בעקבות מהפכות 1848 במרכז היבשת. שם המשפחה הייחודי, שנכתב בתחילה Bentwitch, נולד אי שם בתהליכי הגדודים, ככל הנראה כתוצר של שיבוש השם 'בן טוב-איש'.

מתיאס בנטוויץ', מייסד השושלת, נחת באי הבריטי בתחילת שנות הארבעים של המאה התשע-עשרה, בתקופה של צמיחה בקהילה היהודית המקומית, בדיוק בשעה שהתהליך שאנו מכנים 'אמנציפציה' – החקיקה שביטלה את אפלייתם של יהודים ושל מיעוטים

לא־אנגליקנים אחרים – היה בעיצומו.²² התחלותיו היו צנועות. אף שמתיאס הוסמך לרב הוא עבד למחייתו כרוכל נודד מוכר תכשיטים, מקצוע שכיח בקרב מהגרים באותה עת. בניגוד לאלטיה האנגלית־יהודית שהייתה ספרדית ברובה, הוא היה מהגר ממוצא אשכנזי ממעמד נמוך ולכן פרנסי הקהילה היהודית ראו בו זר ונחות. כמו מהגרים יהודים רבים אחרים, מתיאס רכש את השפה האנגלית בעבודתו ועבר תהליך אנגליזציה ותרבות (acculturation) שכלל את השלתם של סממנים יהודים מזרח אירופיים ואימוץ הגינונים, הלבוש והמנהגים המקובלים בתרבות המקומית. כחלק מתהליך זה הוא שינה עד מהרה את שמו הפרטי למרקס. באחד ממסעותיו באזורי הספר פגש מתיאס־מרקס את רוז (או רוזה) לבית לוי, בת למשפחה יהודית ותיקה מן העיירה בדפורד (Bedford) שבדרום־מזרח אנגליה. הזוג התחתן ועבר להתגורר בשכונת וייטצ'פל (Whitechapel) שבאיסט אנד של לונדון, שהייתה מעוז מהגרים ידוע.²³ בשכונה זו נולד בנם הרברט בשנת 1856. שנים מאוחר יותר (1906–1914) יתגורר באותה שכונה גם הסופר העברי י"ח ברנר, עורכו של כתב העת הספרותי המעורר, אך עד אז הצליחו הבנטוויצ'ים לצבור הון צנוע שאפשר להם לעזוב את האיסט אנד, לעלות מעלה בסולם החברתי ולהתנתק מן השכונה שהייתה ידועה לשמצה כמעוז של דלות ועוני.²⁴ אין בידינו מסמך המעיד על קשר בין בני משפחת בנטוויץ' לברנר ואנשי המעורר מתקופה זו. להבריל מאביהם, דומה שילדי המשפחה לא שלטו ביידיש וגם ידיעתם את השפה העברית, למרות לימודיהם אצל מורה פרטי (חוקר הגניזה סולומון [שניאור זלמן] שכטר), הייתה מוגבלת לסיודור התפילות.²⁵ במילים אחרות, תהליכי האנגליזציה המזורזים לא רק שטטשו את העקבות המזרח אירופיים אלא גם יצרו פער שהקשה על בני הדור השני להגירה להתחבר באופן אורגני עם המהגרים היהודים מרוסיה שבאו בהמוניהם לבריטניה לאחר 1881, בהם גם משכילים והוגים ציוניים. למרות מעברם של הבנטוויצ'ים לשכונה מבוססת יותר, הפער בינם, מהגרים יהודים אשכנזים מן היבשת, ובין הקהילה האנגלית־יהודית המבוססת נותר על כנו. בני משפחת בנטוויץ' לא הצליחו להשתלב במעגל המצומצם של משפחות מיוחסות שכלל את משפחת מונטיפיורי (Montefiore), מוקטא (Mocatta) ומונטגיו (Montagu).²⁶ בה בעת העובדה

22 על הקשר שבין האמנציפציה של יהדות בריטניה ובין האמנציפציה הקתולית ומקומם של אלה ביחס לתהליכים דומים באירופה היבשתית ובמרחב החוץ־אירופי ראו, David Jan Sorkin, *Jewish Emancipation: A History across Five Centuries*, Princeton, NJ 2019; אריה דובנוב, "ערפל בתעלה – היבשת מנותקת?" אנטישמיות, גאוה ורעה קדומה בבריטניה, 1830–1982, ציון, כרך פ"ה, מספר א–ד (2020), עמ' 265–293.

23 בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 9–11; Todd Endelman, *The Jews of Georgian England 1714–1830*, Michigan 1999, pp. 175–177

24 על ימיו של ברנר בלונדון ראו, אשר ביילין, ברנר בלונדון: סיפור־זכרון, תל אביב 2006 [במקור: 1913].

25 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 6.

26 המושג the cousinhood סימן משפחות אלה. לראשונה הוכר מושג זה בספריו של חיים ברמנט: Chaim

שהבנטוויצ'ים הקדימו את ההגירה ההמונית ממזרח אירופה בשנות דור גרמה לכך שהם לא חשו כיהודים מזרח אירופים טיפוסיים. בניגוד לחיים וייצמן, שהדגיש את מוצאו הצנוע גם לאחר שמונה למרצה באוניברסיטת מנצ'סטר והחל בפעילותו הפוליטית, או המתמטיקאי זליג ברוךצקי (Selig Brodetsky), יליד עיירה קטנה בתחום המושב שלימד באוניברסיטת לידס והיה לימים נשיאה של האוניברסיטה העברית, לבניו ולנכדיו של מתיאס-מרקס בנטוויץ' מעולם לא הייתה שום סיבה נראית לעין לחוש כבשר מבשרה של יהדות רוסיה. כאשר גל הגירה זה החל לשנות את המרקם הדמוגרפי של יהדות אנגליה בניו של בנטוויץ' כבר ראו עצמם כאנגלים בתרבותם ובהשקפת עולמם.

זרות זו והמתח שיצרה בין המהגרים החדשים ליהודים שעברו תהליך אנגליזציה, העמידה את בני הדורות הבאים בשושלת במקום יוצא דופן. היסטוריונים חברתיים של יהדות בריטניה טענו בעבר כי אחד הדחפים המרכזיים למהירות של תהליכי האנגליזציה בקרב מהגרים יהודים היה קשור ברצון העז של האליטה היהודית המבוססת להבדיל עצמה מן המהגרים החדשים יותר מאשר בהכרת טובה לארצם המאמצת.²⁷ על פי תזה זו, בני משפחות יהודיות שהצליחו לטפס מעלה בסולם החברתי היו קנאים למעמדם וביקשו לשמור על ייחוסם באמצעות הדגשה וזיקוק של הבדלים תרבותיים אלה. כך הם יצרו מנוע רב עוצמה אשר דחף את בני המהגרים להיטמע בתרבות האנגלית, כדי לטשטש את שונותם ונחיתותם לכאורה. תהליכי סוציאליזציה והתבדלות (distinction) אלה אינם יוצאי דופן או ייחודיים לבריטניה, כמוכן. לא אחת בני הקהילה הוותיקה מסמנים את המהגרים החדשים כ'אחרים', מתייחסים אליהם באופן פטרוני ואף דורשים מהם במופגן לזנוח את סממני זהותם הקודמים. אלה הם מנגנונים מוכרים לשימור ההגמוניה של הקהילה הוותיקה. לצורך ביאורה של דינמיקה זו ראוי לזכור שבעוד ש'בריטניה' הייתה תלכיד פוליטי שכלל בתוכו את אנגליה, ויילס וסקוטלנד, בהיררכיה התרבותית התרבות האנגלית הייתה במעמד דומיננטי יותר מן התרבויות האחרות. לפיכך, על פי תזה זו, הציפייה מן המהגרים היהודים להשתלב בחברה ה'בריטית' הייתה למעשה דרישה לאמץ 'אנגליות', אל מול הזהויות המקומיות ה'נחותות' לכאורה של סקוטלנד, ויילס ואירלנד. כלומר, הייתה זו גרסה יהודית-אנגלית לדינמיקה שההיסטוריון מייקל הכטר (Hechter) כינה בשם 'קולוניאליזם פנימי' (Internal

Bermant, *Troubled Eden: An Anatomy of British Jewry*, London 1969; Idem, *The Cousinhood: The Anglo-Jewish Gentry*, London 1971. אנו מעדיפים להימנע משימוש במושג זה משום שהוא הפך למושג ננאי. ראו, David Cannadine, 'Cousinhood', *The London Review of Books*, Vol. 11, No. 14, (27.7.1989), pp. 10-12

27 ראו, Todd M. Endelman, *Radical Assimilation in English Jewish History, 1656-1945*, Bloomington 1990; David Feldman, 'Jews in London 1880-1914', in: Raphael Samuel (ed.), *Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*, Vol. 2: *Minorities and Outsiders*, London and New York 1989, pp. 208-229. פלדמן טוען כי היו מניעים נוספים לתהליכי אנגליזציה כמו בלימת הרדיקליזציה היהודית באיסט-אנד וסולידריות יהודית.

בני משפחת בנטוויץ' בפתח ביתם בלונדון, ספטמבר 1913. בכיוון השעון מהפינה השמאלית: מרג'רי, נורמן, סוזאנה, הרברט, ניטה, מיכאל לאנגה, דורותי, נעמי, כרמל, ג'וזי, תלמה, חבה, באדג'.
(ויקישיתוף/ Wikimedia Commons)

(Colonialism), דהיינו שה'אנגליות' כפתה את עצמה על דרי האי הבריטי כולו וניצבה ברקע הפטרנליזם שבו נתקלו המהגרים ומשפחותיהם.²⁸

זהותם ה'אנגלית' של בני משפחת בנטוויץ' הייתה תוצר של דינמיקות אלה. למרות היותם בני דור ראשון להגירה, במפנה המאה כבר ראו עצמם בני המשפחה כאנגלים לעילא ולעילא.²⁹ בה בעת כחלק מדינמיקה זו פיתחו בני משפחת בנטוויץ' זהות דואלית שהביאה אותם לנסות להוכיח את נאמנותם לבריטניה ולעם היהודי שווה בשווה. הדבר בולט במיוחד במקרה של הרברט בנטוויץ'. הוא הצטיין בלימודיו מגיל צעיר, זכה בפרסים רבים, פנה ללימודי משפטים בלונדון קולג' (1872) וסיים אותם בהצטיינות ב־1877. ב־1880 הרברט נשא את סוזי סולומון, ובדצמבר 1880 הזוג עזב את האיסט אנד ועבר לבית ברחוב אבי (Abbey Road) בשכונת קילבורן ששוכנת ברובע קמדן האמיד שבצפון העיר. בה בעת זיהה הרברט מגיל צעיר כי זהותו היברידית, וכבן לאב מהגר נודד מחד גיסא ואם בת למשפחה

28 ראו, Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*, p. 197

29 בנקודה זו אנו נשענים על המהלך הפרשני של עויזה כוזם, אשר זיהתה תהליך דומה שהתרחש בגלי ההגירה הגדולים לארץ לאחר קום המדינה ויצירת מדיניות 'כור היתוך' כפויה על בני ערות המזרח. ראו, Aziza Khazzoom, 'The Great Chain of Orientalism: Jewish Identity, Stigma Management, and Ethnic Exclusion in Israel', *American Sociological Review*, Vol. 68 (2003), pp. 482-504

מכובדת שעברה תהליך אנגליזציה מאידך גיסא, ראה עצמו כבריטי וכיהודי במידה שווה. כאשר הוא החל לעסוק בעריכת דין ופתח משרד משלו, בגיל 21, הוא עשה כן מתוך אמונה כי מקצועו חייב לשמש את צורכי הקהילה. תפיסה זו של אדם אשר מקדיש את כל כולו לקהילה, תורגמה במעמד הבינוני בחברה האנגלית-יהודית לפעילות התנדבות ולתרומה לקהילה. תחילה ניסה הרברט לייסד שיעורי יהדות בתשלום לילדי הקהילה, אך היוזמה כשלה. לאחר מכן שימש כחבר ועד בית הכנסת בשכונת סנט ג'ונס ווד בווסטמינסטר, ממנו פרש עקב חילוקי דעות אידיאולוגיים, והקים בית כנסת חדש בהמפטד. פעילות נמרצת זו לא שיפרה באופן משמעותי את מעמדו בקהילה.

השינוי הגיע יחד עם גל המהגרים האדיר של שנות השמונים, עם גילוי רעיונותיה של תנועת חיבת ציון שנוסדה ברומניה וברוסיה על רקע פרעות 1881-1882. הרברט בנטוויץ' היה אחד המאמצים הראשונים של רעיונות חיבת ציון, כפי שמוזכר תדיר בזיכרונות המשפחה, בניגוד לרוב בני השכבות הגבוהות בקהילה היהודית אשר נרתעו מן הרעיונות הפרוטו-ציוניים. מהו ההסבר לכך? הטיעון המקובל בהיסטוריוגרפיה לרתיעתם של יהודי בריטניה מן הרעיונות הלאומיים מצביע על החשש של המעמדות הגבוהים בקהילה זו מפני פגיעה בתהליכי האסימילציה בחברה הסובבת.³⁰ אנו סבורים שהתמונה מורכבת מעט יותר. אומנם, בניגוד למעמדות הגבוהים, מעמד הביניים שאליו השתייך בנטוויץ' היה פתוח יותר לרעיונות חדשים כדוגמת הציונות, אך כוח המשיכה של תנועות אלה היה קשור במידה רבה לעובדה שהוא האמין שאפשר לרתום אותן לשיפור מעמדו בקהילה ולמצבו כמנהיג בשדרה החברתית שלו. התנועה החלה למשוך אוהדים בראש ובראשונה משום שנתפסה כתנועה שמבקשת לסייע ליהודים במצוקה. היחלצות לעזרה לקהילות יהודיות או ליהודים בצרה הייתה אחד מן המאפיינים הבולטים של סולתה ושמנה של יהדות בריטניה מאז ימיו של השר משה מונטיפיורי. תנועת חיבת ציון סיפקה למעשה הזדמנות למעגלים רחבים יותר, שאליהם השתייך גם הרברט בנטוויץ', לסייע ליהודים שסבלו מרדיפות. כמו כן, חשוב לזכור כי יהודי בריטניה הכירו היטב את הקריאות לעידוד התיישבות יהודית בארץ הקודש. רעיונותיה של תנועת חיבת ציון הגיעו לבריטניה לאחר שהרוזן שאפטסברי (Lord Shaftesbury) האדוק ולורנס אוליפנט (Laurence Oliphant) המיסטיקן הנוצרי קראו לשיבת ציון, אולם קריאות אלה היו נטועות במסורות חשיבה אוונגליסטיות, תיאולוגיות רסטורטיביות ותפיסות מיסיון נוצרי אשר התקבלו ברתיעה במיוחד בקרב יהודים שומרי מצוות. עידוד התיישבות יהודית בפלסטין העות'מאנית כחלק ממהלך של אוטואמנציפציה יהודית הציג לראשונה דרך להצטרף אל הקריאות לחידוש חיים יהודיים בארץ הקודש בלי ליפול לידיהם של אוונגליסט ומיסיונר.³¹ לבסוף, רעיונות חיבת ציון לא עמדו בניגוד

30 Natan Aridan, *Britain, Israel and Anglo-Jewry 1949-1957*, London 2004, p. 193; Stuart A. Cohen, *English Zionists and British Jews: The Communal Politics of Anglo-Jewry 1896-1920*, Princeton, NJ 1982, p. 47 (להלן: כהן, ציונים אנגלים ויהודים בריטים).

31 אין תימה, אפוא, שאחת הביקורות הראשונות על קולונל גולדסמית ופעילי חובבי ציון מצידו של

לפטריטיזם אנגלי או לאמונה באימפריה. האופן שבו התנועה ניתבה אנרגיות ציבוריות לכיוון של התחדשות תרבותית והתיישבות, קריאה להחיאת השפה העברית, הבניית של זהות יהודית חדשה והיוזמות להתיישבות יהודית בפלסטין העות'מאנית, לא עמד בסתירה לזהות האנגלית ובוודאי שעלו בקנה אחד עם רעיון הרחבתה של האימפריה. אדרבה, המאפיין המובהק של חיבת ציון בכריטניה היה קריאתה לתמיכה בריטית ברעיון ההתיישבות היהודית.

זה היה גם הקו המנחה של ה'אוהל', ארגון העל של אגודות חובבי ציון בכריטניה שהוקם בשנת 1888 בידי הקולונל אלברט (אברהם) גולדסמיד (Albert Edward Williamson, Goldsmid, 1846-1904), קצין בריטי שהתגייר באמצע שנות העשרים לחייו. הרברט הוקסם מרעיונות ה'אוהל', נכח בכמה הרצאות של חברי הקבוצה, אך לא יכול היה להקדיש לקבוצה את מלוא זמנו עקב התמסרותו המלאה להקמת בית כנסת בשכונת המפסטד בלונדון. הוא נטל חלק פעיל יותר בהפצת רעיון הציונות באנגליה החל ב־1891 כחבר במועדון המכבים (The Maccabeans). בדומה לאגודות הסטודנטים היהודיות שקמו באותה תקופה במרחב דובר הגרמנית וביקשו לחקות את אגודות הסטודנטים שהדירו יהודים מתוכן, גם חברי המכבים ביקשו לאמץ רבים מן הגינונים של מועדוני הג'נטלמנים (gentlemen's clubs) האנגלים שהגיעו לשיא הפופולריות שלהם באותן שנים. עם חבריה נמנו גברים בלבד, כולם בני מעמד הביניים שעסקו במקצועות חופשיים והיו חובבי ספר, סיגרים וחדרים אפופי עשן. לצד עורך הדין בנטוויץ' והקולונל גולדסמיד, הגרעין הקשה של הקבוצה כלל גם את הצייר סלומון ג'וזף סולומון (Solomon Joseph Solomon, 1860-1927), שהיה אחיה של סוזי, רעייתו של הרברט בנטוויץ'; ישראל זנגוויל (Israel Zangwill, 1864-1926) הסופר והמחזאי ומחבר הספר *ילדי הגטו*; ואלקן נייטן אדלר (Elkan Nathan Adler, 1861-1946), עורך דין, אספן ספרות יודאיקה ומחלוצי החוקרים של גניזת קהיר, ובנו של רבה הראשי של האימפריה הבריטית, הרב נתן מרקוס אדלר. מפגשי המכבים התקיימו בשנים הראשונות בבתים פרטיים, רבים מהם במעונם של הבנטוויצ'ים.

זנגוויל, חובב השנינה והגוזמה, תיאר את המועדון כ'התאגדות ג'נטלמנים יהודים בעלי מקצוע בתצורה של מועדון [...] מן הסוג השכיח בעידן מועדונים (Club Age) בו אנו חיים', וכניסיון נועז 'לאגד כוחות יהודיים' לא באמצעות איסוף הידוענים או אנשי הממון, אלא באמצעות ריכוז 'אנשי המוח' (the men of brains). יהדותו של המועדון, זנגוויל הדגיש, הייתה מובהקת והוגש בו אוכל כשר, אך היא התבססה על 'אחוזה גזעית טהורה' (purely racial bond) ולא על תפיסה הלכתית של היהדות, כדי ששומר המצוות יוכל להצטרף

העיתונאי לוסיון וולף, שנודע בהתנגדותו העזה לרעיונות לאומיים, הדגיש את הדמיון שבין רעיונותיהם לתפיסותיו המיסטיות של אוליפנט. ראו, Lucien Wolf and Theodor Herzl, *Transactions (Jewish Historical Society of England)*, Vol. 20, No. 164 (1959), pp. 161-188

לאספה ולשבת לצידו של האתאיסט.³² גם אם נקבל את עדותו של זנגוויל בעירבון מוגבל, נקל לראות כי רבים מחברי המועדון היו בני הדור הראשון או השני בכריטיניה וניכר היה שהם ראו עצמם כאזרחים בריטיים נאמנים וכיהודים גאים בה בעת.

חברי האגודה הגדירו את יהדותם בעירוב של תפיסות דת, גזע וייצוגים ספרותיים פופולריים בני התקופה. קולונל גולדסמיד, למשל, היה תוצר מובהק של האימפריה ושל הדמיון הרומנטי של דמות היהודי בתרבות הוויקטוריאנית. אף שאביו וסבו מצד אימו התנצרו כדי שיהדותם לא תשמש כמחסום חברתי וכלכלי, גולדסמיד, שנולד בפונה שבהודו, התגייר בגיל מבוגר ככל הנראה בהשראת דניאל דרונדה, הרומן הנודע של ג'ורג' אליוט (Eliot), ורוב חייו היה איש צבא. בשנת 1892 הוא מונה בידי הברון מוריס דה-הירש (de Hirsch) לפקח על המושבות היהודיות בארגנטינה, ולאחר מכן הוא מילא תפקיד מרכזי בקידום יוזמת ההתיישבות היהודית באל עריש.³³ זהותו היהודית הגאה של סלומון ג'וזף סולומון, גיסו של הרברט בנטוויץ' אשר שימש גם כנשיא האגודה, לא מנעה את בחירתו לציייר את הפטרון הקדוש של אנגליה, סנט ג'ורג' שנלחם בדרקון, כעבודת הדיפלומה בזכותה התקבל לאקדמיה המלכותית לאומנויות.³⁴ הרברט, מנגד, נותר יהודי שומר מצוות ומן המסמכים המצויים בידינו קשה לאתר חיבה יתרה שלו לדניאל דרונדה כמו בכתביהם של גולדסמיד או זנגוויל. דומה ששאלות אלה נדחקו לקרן זוית. מטרתה המוצהרת של הקבוצה הייתה להפיץ את הציונות בקהילה היהודית ולשמש כקטליזטורים של רנסנס תרבותי בעיקר בקרב הדור הצעיר בקהילה, אך בלי שהדבר עמד בסתירה לנאמנות לעקרונות האימפריה. אדרבה, דומה שהרצון ליטול חלק במפעל בניית האימפריה שימש כמכנה משותף חזק יותר מכל הסכמה על ההגדרה המדויקת של הזהות היהודית.³⁵

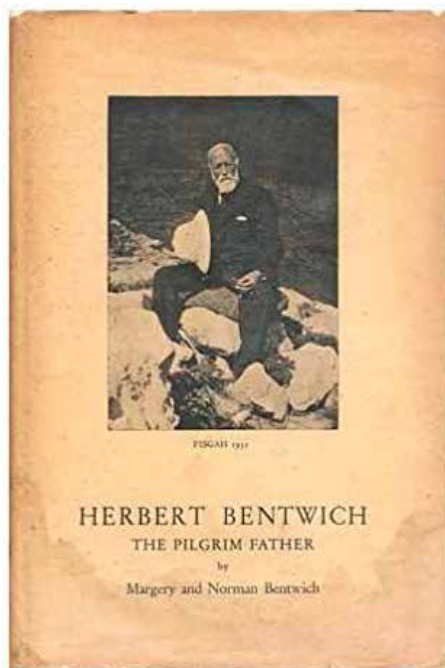
למרות היותו מועדון קטן יחסית, התגלה מועדון המכבים כחשוב ערב הקונגרס הציוני הראשון, כאשר תיאודור הרצל החל להפנות את מבטו לעבר יהדות בריטיניה. לאחר שנחל כישלון צורב בניסיון לגייס לטובתו את יהודי צרפת, קיווה הרצל כי בקרב יהודי בריטיניה יוכל למצוא תמיכה ברעיון הציונות המדינית שלו. אף שהאנגלית שלו הייתה רצוצה ככל הנראה, הוא העריץ את האימפריה הבריטית וגמע בצמא את סיפורי המסע הנועזים של ליווינגסטון וסטנלי. זקנו המטופח שיווה לו מראה של מנהיג אשורי קמאי בעיני רבים מבני

32 ראו, Israel Zangwill, 'The Maccabees' [July 1893], in: Maurice Simon (ed.), *Speeches, Articles and Letters of Israel Zangwill*, London 1937, pp. 42-46

33 ראו, Emil Lehman, *The Tents of Michael: The Life and Times of Colonel Albert Williamson*, Goldsmid, Lanham 1996

34 ראו, אירית מילר, 'אבירות, לאומיות וזהות אנגלית-יהודית ביצירתו של סלומון ג'וזף סלומון', עינים בתקומת ישראל, כרך 16 (2006), עמ' 41-62; Olga Somech Phillips, *Solomon J. Solomon; a Memoir of Peace and War*, London 1933

35 Norman Bentwich, 'The Maccabees', [undated], *Central Zionist Archive* (hereafter: CZA), Box A255/844; כהן, צינים אנגלים ויהודים בריטים, עמ' 4-10; בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 95-100.

הרב רט בנטוויץ' בחליפה וקסדת שעם בירושלים.
 מתוך הספר: Margery and Norman Bentwich. *Herbert Bentwich: The Pilgrim Father*. Jerusalem: Hozaah, Ivrit, 1940

דורו, אך כובע השעם הקולוניאלי שחבש במסעו היחיד בארץ עוצב בהשראת הכובעים שחבשו סטנלי והמתיישבים הלבנים כביטוי מוחצן של פנטזיה קולוניאלית זו.³⁶ הסופר והמבקר הווינאי מקס נורדאו, יד ימינו של הרצל וידידו של ישראל זנגוויל, הוא שהמליץ להרצל לפנות אל קבוצת המכבים ולהציג לפנייהם את רעיונותיו.³⁷ הרצל כתב ביומנו כי מועדון המכבים הוא ה'מכשיר האידיאלי שאני זקוק לו: יש בו אמנים, סופרים ואנשי רוח מכל הסוגים'.³⁸ כאשר הרצל הגיע ללונדון לראשונה בנובמבר 1895 הוא פגש את בכירי הקהילה היהודית ונאם פעמיים לפני חברי מועדון המכבים. בנאומו השני, ב-26 בנובמבר, העלה הרצל שני רעיונות: הקמתו של כנס שיכלול נציגים מכל הקהילות היהודיות, לימים יהיה זה הקונגרס הציוני, וארגון משלחת מסע שתבקר בפלסטין העות'מאנית כדי לברר

36 Artur Kameczycki, 'Orientalism: Herzl and His Beard', *Journal of Modern Jewish Studies*, Vol. 12, No. 1 (2013), pp. 11-90; איתן בר-יוסף, וילה בג'ונגל: אפריקה בתרבות הישראלית, ירושלים 2013, עמ' 30-32.

37 אריה מ. דובנוב, 'True Art Makes for the Integration of the Race: Israel Zangwill and the Varieties of the Jewish Normalization Discourse in Fin-de-Siècle Britain', in: Geoffrey Alderman (ed.), *New Directions in Anglo-Jewish History*, Brighton 2010, pp. 101-134.

38 תאודור הרצל, עניני היהודים: ספרי יומן 1895-1904, כרך א: 1895-1898, ירושלים 1997, עמ' 255.

אפשרויות נוספות להתיישבות יהודית. בביקוריו הבאים של הרצל בבריטניה, ביולי 1896 ויוני 1901, הוא הקפיד לשאת את נאומיו לפני מועדון המכבים. המפגשים, שנערכו בביתם של הבנטוויצ'ים, השאירו את חותמם על ילדיו של הרברט ובעיקר על נורמן, בנו הבכור, שכתב כעבור שנים: 'הרצל ביקר בכיתנו לעיתים כאשר נוכחותו המפוארת, כבודו המלכותי וקולו היפה עשוהו לגיבור בעיניהם של ילדי המשפחה'.³⁹

האב הצליין (*The Pilgrim Father*), הביוגרפיה של הרברט בנטוויץ' שנכתבה כעבור שנים בידי שניים מילדיו, נורמן ומרג'ורי, העמידה במרכז את מסעו של האב ל'ארץ הקודש' בשלהי המאה. ⁴⁰ לכאורה, הספר נועד להנציח את ההיסטוריה המשפחתית ותו לא. אולם למעשה היה זה חיבור שביקש גם להעביר את המשפחה מן השוליים אל מרכז הקהילה האנגלית היהודית באמצעות סימונו של אבי המשפחה כמנהיג רוחני. היה זה גם טקסט מובהק של התקופה המנדטורית, שנתן ביטוי לקשר של יהודי בריטניה למפעל ההתיישבות בארץ וכן להיעדר הסתירה שבין נאמנות למפעל האימפריאלי ובין זהות יהודית מוצקה. לצד הכותרת שהייתה בעלת משמעות דתית מובהקת, הופיעה על כריכת הספר גם צילום של הרברט בנטוויץ' אוהז בכובע השעם, הסמל הקולוניאלי מובהק.

המסע לארץ הקודש: צליינות, תיירות או מחקר אתנוגרפי?

מסעו של הרברט בנטוויץ' לארץ הקודש זכה למעמד מיתי בקרב בני המשפחה, כאמור, אך מה הביא אליו ומה בדיוק התרחש בו? שיתוף הפעולה בין חברי מועדון המכבים ובין הרצל היה קצר מועד אך דרמטי. הצעתו של המנהיג הציוני לארגן 'אקספדיציה [משלחת] יהודית' שתבקר בארץ הקודש קסם לחברי המועדון, וסלומון ג' סלומון, נשיא האגודה, הזדרז והבטיח בשם הקבוצה כולה כי מועדון המכבים יעמיד מתוכו משלחת כזאת כבר בסוף המפגש של נובמבר 1895. הרצל, שתיעד ביומנו את פרטי המפגש, הקפיד לציין את התלהבותו של הרברט בנטוויץ' מרעיון המסע לאחר שהשניים שוחחו על כך מחוץ לפגישתו.⁴¹ אולם ההתארגנות למסע נמשכה למעלה משנה, ורק בתחילת 1897 הוחלט כי הרברט יעמוד בראש המשלחת.

לנגד עיניו של הרברט ניצבה המטרה לקחת עימו קבוצה גדולה של יהודים מבריטניה למסע, בתקווה שהחוויה תצית בליבם שאיפה להתיישבות של אנגלים יהודים בפלסטין ותסייע בהפצת הרעיונות הציוניים בקהילה. ציפיות אלה צוננו עד מהרה. תחילה גילו רבים מחברי אגודת המכבים עניין במסע, אך בסופו של דבר יצאו רק הרברט בנטוויץ' וחבר אגודה אחד נוסף: המחזאי ישראל זנגוויל. מאגודת חובכי ציון הבריטית יצאו למסע הרב ג'ורג' יוסף עמנואל (George Joseph Emanuel, 1837-1914), רבה של הראשי של קהילת

39 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 13.

40 בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ'.

41 Theodor Herzl, *The Diaries of Theodor Herzl* (ed. Marvin Lowenthal), New York 1956, pp.

83-84; בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 102-103.

ברמינגהם וסמואל פיין (Samuel Finn, [unknown]-1905), סוחר בדים וחבר אגודת חובבי ציון מסאות' שילדס. הנרי דיוויס (Henry Davis, 1839-1915), ממנהיגי הקהילה היהודית בברמינגהם, הצייר אייזק סנומן (Isaac Snowman, 1873-1947), אשר פלדמן (Asher Feldman, 1873-1948), מהגר יהודי מרוסיה וסטודנט ב-Jews' College, בית המדרש להסמכת רבנים בלונדון, אשר שימש מאוחר יותר כדיין הקהילה היהודית בעיר, והמחזאי והעיתונאי סמואל לוי בן-שושן (Samuel Levy Bensusan, 1872-1958), שהתמנה כאותה שנה לעורך השבועון *The Jewish World*. אל קבוצה זו הצטרפו גם אביגדור בירנסטינגל (Cordelia Avigdor L. Birnstingl, 1853-1924), סוכן מניות עשיר, ורעייתו קורדיליה (Birnstingl, 1865-1917), ביתו של סוחר יהלומים מצליח. המשתתפים האחרים שנלוו לנסיעה לא היו יהודים וכללו, בין היתר, שתי נשים אמריקניות, שאף ששמן לא צוין נכתב כי הן הביאו עימן את משרתן האישי, רופא ממוצא דני, נוסעת אירית נוספת שאינה יהודייה, ונוסעת בריטית לא-יהודייה שנפטרה ממחלת הטיפוס במסע חזרה לאנגליה. כפי שסטיארט כהן הראה, אי-אפשר לקבוע בוודאות אם חברי המשלחת הצטרפו למסע בגלל משיכה לרעיון הציוני או נלוו למסע כאל טיול תיירותי לכל דבר.⁴²

למרות הרטוריקה הנמלצת של בנטוויץ' וחבריו, שהתעקשו כי המסע מציין שלב היסטורי חדש, מדויק יותר לתארו כעירוב של נסיעה לשם תיירות, סקר מדעי וצליינות, אשר מבחינות רבות לא היה יוצא דופן.⁴³ עם התפתחותה של תיירות קיט ומרפא, ובזכות מדיניות שעודדה תיירות המונים, לא היו מסעות אל הים התיכון, ובהם גם מסעות לארץ הקודש, בבחינת חידוש לפני 1917.⁴⁴ מסעות אלה היו שכיחים יותר במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה על רקע פתיחות רבה יותר של האימפריה העות'מאנית, התפתחות אמצעי התחבורה בכלל והופעת ספינות הקיטור בפרט, ועם הוזלת מחירי ההפלגות למזרח התיכון. מניעי הנוסעים היו מגוונים, ולמרות הניסיון במחקר להפריד בין תיירות הפנאי המודרנית, צליינות ונסיעות אל אתרים היסטוריים וארכיאולוגיים, רבים מהמבקרים שתרו את הארץ במפנה המאה הקודמת התעלמו מטיפולוגיות כאלה וביקשו לערב אלמנטים מן הסוגות השונות. השם הרשמי למחצה שניתן למשלחת בידי בנטוויץ', 'מסע עלייה לרגל של קבוצת המכבים אל ארץ הקודש', צבע את המסע בגוון דתי ולאומי ברור, אך בפועל ספק אם הרעיון הציוני סיפק את הדבק שחיבר בין חברי הקבוצה.

42 Stuart A. Cohen, 'The First Anglo-Jewish Pilgrimage to Palestine: 1897', *Studies in Zionism* (להלן: כהן, המפגש הראשון); כמו כן ראו, 'Maccabean Pilgrimage', in: Michael A. Jolles, Hilary Rubinstein and William Rubinstein (eds.), *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*, Basingstoke 2011, pp. 631-632

43 Herbert Bentwich, 'The History of Zionism: Pre- Herzlian', [undated], *The Herbert Bentwich Collection*, CZA, Box A100/20

44 קובי כהן-הטב, לתור את הארץ: התיירות בארץ ישראל בתקופת המנדט 1917-1948, ירושלים 2006.

לא פחות חשוב מכך הוא התיווך הספרותי ששימש מסעות מסוג זה. הסתמכותם של נוסעים על ספרות מסע מודרנית, אשר סייעה להעניק משמעות בהסברים שהעמיקו את חוויית המסע ובהתמצאות בסיסית, הייתה מוכרת. גם צליינים נוצרים אשר הגיעו לארץ הקודש' בחיפוש אחר אתרים קדושים ומקומות ששמש ציון בברית הישנה והחדשה, לא יכלו להשתמש בכיבלייה לבדה כמדריך טיולים. ב-1865 כתב העיתונאי והגיאוגרף החובב ויליאם הפוורת דיקסון (William Hepworth Dixon, 1821-1879) את הספר 'ארץ הקודש' (Holy Land) כדי לענות על צורך זה. דיקסון, אשר שימש כעורך מגזין הספרות היוקרתית 'אתנאום' (Athenæum) ואחד ממייסדי הקרן לחקר ארץ ישראל (Palestine Exploration Fund), תיאר בהקדמה לספרו כיצד איתר אתרים לא-מוכרים בהשתמשו בספר התנ"ך כמדריך טיולים. אף שקהל היעד לספר הורכב רובו ככולו מצליינים נוצרים, מטרתו הייתה לאפשר לקוראיו להתקרב אל סיפורי התנ"ך שעליהם התחנכו.⁴⁵ בניגוד לעליות לרגל של נוסעים דתיים, רוב התיירים הבריטים והאמריקנים, גם אם היו בעלי סנטימנטים דתיים, בחרו לא לקחת חלק בטקסים דתיים. גם חברת הנסיעות של תומס קוק ובניו (Thomas Cook & Son), שזיהתה את הפוטנציאל המסחרי שבפתיחת ערוצי תיירות ללוונט החל בשנות השישים של המאה התשע-עשרה, הקפידה להציע ללקוחותיה קוקטייל מושך המשלב את נופיה הצחיחים של ארץ הקודש בחוויה אקזוטית וחיפוש אחר הקסם האוריינטלי. התעקשותו של הרברט בנטוויץ' להגדיר את המסע כ'עלייה לרגל' לארץ הקודש, הייתה חלק מניסיון להעניק משמעות לנסיעה. היא הפיחה במסע פן דתי, שלא בהכרח היה מניע משותף ברור שאיחד את חברי הקבוצה, ועמעמה את העובדה שהנסיעה לא עמדה בניגוד חריף לתופעות מקבילות קודמות של תיירות ועלייה לרגל של נוסעים בריטיים. בדיעבד נתפס המסע כשייך לסוגה אחרת לגמרי של עלייה לרגל – העלייה הציונית לרגל – אולם גם זו נבטה בקרקע ויקטוריאנית ומתוך מסורת אירופית של חקירת המזרח הקדום לצד פנטזיה עליו. יתר על כן, תיאור המסע באופן זה אף יצר חיכוך בלתי צפוי: הרצל, שתיעד ביומנו את התרגשותו לקראת המסע, שלח ללונדון איגרת ברכה לבנטוויץ' ועמיתיו למסע, ותיאר אותם כחברי משלחת מדעית ממשלתית שתפקידה לתעד את המתרחש בפלסטין העות'מאנית כדי לקדם את רעיונות ההתיישבות בארץ. הרברט נעלב מאיגרת הברכה, פירש אותה כניסיון ניכוס המסע בידי הרצל לצרכיו הפוליטיים, והצהיר כי לקבוצה אין 'מטרות פוליטיות או מדעיות לשרת' וכל אלה היו פרי מוחו הקודח של דוקטור הרצל.⁴⁶ אי הנעימות נפתרה רק לאחר משא ומתן בין השניים שהסתיים כאשר הרצל הציע להרברט להשתתף בקונגרס הציוני הראשון בתמורה לכתיבת דו"ח שיסכם את מסעו. הרברט הסכים להצעת הפשרה והחבורה, שכללה 21 'עולים ועולות לרגל', יצאה למסעה ב-6 באפריל 1897.⁴⁷

William Hepworth Dixon, *The Holy Land*, London 1869, pp. v-vi 45

בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 103-106. 46

בנימין זאב הרצל, אגרות הרצל, עורכים: אלכס ביין וגאורג הרליץ, תל אביב 1948, עמ' 161. 47

המסע כלל עצירה קצרה בפריז לצורך מפגש עם מקס נורדאו והברון אדמונד דה רוטשילד וביקור באלכסנדריה, שם זכתה הקבוצה לקבלת פנים נרחבת מהקהילה היהודית ולאירוח בביתו של הברון פליקס דה מנשה (Felix De Menasce), ממנהיגי הקהילה. בנטוויץ' סיפר לילדיו כי בזמן ההפלגה נערכו תפילות ודובר רבות על חלום ההתיישבות בארץ ישראל, כולל על הקמתה של מושבה (קולוניא) אנגלית-יהודית בארץ הקודש. לאחר הביקור במצרים הפליגו הנוסעים לנמל יפו, למפגש הראשון עם 'ארץ הקודש'. הרברט התעקש כי יבקר בבית הספר החקלאי מקווה ישראל כדי לחזות בנס החלוציות, שם התרשמו מהמטעים וממרתפי היין לפני שהמשיכו לראשון לציון בדרכם לרמלה. חברי המשלחת הגיעו לירושלים בצוהרי יום 16 באפריל 1897, שם קיבלו את פניהם דוד ילין (לימים אבי חתנו של הרברט בנטוויץ') ואליעזר בן-יהודה. לאחר קבלת הפנים הם פנו מיד לכותל המערבי כדי להספיק ולהתפלל לפני סדר הפסח שנערך באותו ערב. אין להתעלם מהסמליות שבעלייה לרגל בראשון משלושת הרגלים, חג הפסח. אף כי המסע לא מנה רק את חברי הקהילה האנגלית-יהודית או יהודים בכלל, הרברט נטע בו אופי דתי בהתעקשות לבקר בירושלים כמועד ייחודי זה. הוא תיאר את ירושלים כעוצרת נשימה, כיצד התפלל בבית כנסת החורבה שבעיר העתיקה ולאחר מכן ביקר ב'ספרייה היהודית' (לימים הספרייה הלאומית), והתדיין עם מנהיגי הקהילה המקומית על הקמת מושבות נוספות. עם תום הביקור בירושלים המשיכה הקבוצה במסעה אל שכם, ג'נין, הר תבור והכנרת, לאחר מכן הצפינה לכיוון נחל הבניאס והר חרמון, ומשם החלה את דרכה חזרה לבריטניה דרך ביירות, קונסטנטינופול ואתונה.⁴⁸

במסע זה פגשו לראשונה הרברט בנטוויץ' ועמיתיו למסע את 'המזרח'. הדבר הבולט ביותר בתיאור המסע של הרברט היה ההתעלמות המוחלטת מן הקהילות הערביות שחיו באותה תקופה בפלסטין העות'מאנית. גם המושג 'המזרח התיכון', Middle East, שהיה חדש ולא-שכיח באותם ימים אינו מופיע בכתביו של הרברט.⁴⁹ הרברט ראה בעיני רוחו רק את 'ארץ הקודש', שתפקידה היה למלא את חלומותיו ותקוותיו ונועדה להתיישבות יהודית בלבד. קשה שלא להבחין במנה גרושה של אוריינטליזם גם בתיאור מפגשיו של הרברט בנטוויץ' עם יהודי המזרח. לימים כתב בנו, נורמן בנטוויץ', כי כל מה שאביו הצליח לזהות בנמל אלכסנדריה הוא הילה רומנטית בגוונים אוריינטליים וכי האירוח והאווירה בביתו של פליקס דה מנשה כאילו נלקחו ישירות מסיפורי אלף לילה ולילה.⁵⁰ התיאור העוקצני רמז על האופטימיות הוויקטוריאנית של האב כמו גם על חששו של הבן, שנזהר לא לשקוע בפנטזיות אוריינטליות ממין זה. אולם הוא מעיד גם על הדעות הקדומות של הבנטוויצ'ים

48 כהן, המפגש הראשון, עמ' 73; בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 112-115.

49 אף שהופעות ראשונות של המונח 'מזרח תיכון' התגלו כבר באמצע המאה התשע-עשרה, כפי שהראתה מישל טוסן, המושג התקבל רק בראשית המאה העשרים: Michelle Tusan, *Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide, and the Birth of the Middle East*, Berkeley, CA 2012

50 בנטוויץ' ובנטוויץ', הרברט בנטוויץ', עמ' 110-112.

על המזרח בכלל ועל יהודי המזרח בפרט, הקשורים קשר הדוק לתפיסות בריטיות של מעמד וגזע. בניגוד לבנטוויצ'ים, שהיו בני מהגרים ממעמד הביניים, דה מנשה היה איש עסקים ממולח שחלש על אימפריה כלכלית ענפה בבירות אירופה. קשריהם ההדוקים של בני משפחת דה מנשה עם השלטונות ההבסבורגיים, בעיקר לאחר פתיחת תעלת סואץ, זיכתה את בני המשפחה בתואר ההונגרי 'ברון' שנרמז בתחילת 'דה' לשם המשפחה. מבחינה זו היו בני משפחת דה מנשה אריסטוקרטיה, בניגוד לבנטוויצ'ים. גם זהותם כ'מזרחים' לא הייתה ברורה או מובהקת כל צורכה, שכן רעייתו של הברון דאז, סלין אסתר, הייתה יהודייה ילידת ליברפול. אולם כל זה לא נרמז בזיכרונות של הבנטוויצ'ים. דה מנשה לוחק בזיכרונות אלה בתפקיד אוריינטלי קלאסי, כמי שייעודו הסתכם בפתיחת השער אל המזרח הקסום ותו לא. תיאורים אלה יצרו אשליית כפיפות שעמדה בניגוד להיררכיה החברתית כלכלית באותה תקופה באותם מרחבים. הם גם סימנו את דה מנשה כדמות סבילה, נעדרת אקטיביות והנהגה. תיאורים אלה יותר משהם מעידים על עמי המזרח ומנהגיהם, משקפים את הפחדים והתאוות של הבנטוויצ'ים למזרח ומעידים על הקרתנות הבריטית המאפיינת מפגשים קולוניאליים דומים.

קשה להימנע מדיסוננס קוגניטיבי מסוים במהלך המסע דווקא בגלל התלות בתיווך ספורתי. בדומה למארק טוויין, הלורד לינדזי או שורה ארוכה אחרת של נוסעים שהתאכזבו ממראיה של ירושלים ומ'היעדר התרבות' שבה, גם הרברט בנטוויץ' וחבריו נאלצו להתמודד עם הפער שבין תיאורים תנ"כיים מרנינים של עיר הקודש שאותם גמעו בשקיקה לפני ביקורם, ובין פלשתינה הארצית שנגלתה לעיניהם בעת הביקור. זנגוויל פתר את הדיסוננס הזה שנים ספורות לאחר מכן, כאשר זנח את התנועה הציונית לטובת תפיסה טריטוריאליסטית שביקשה למצוא מרחב בתולי להקמת מדינה יהודית בכל מקום שתוכל. מזרחנים מוקדמים ורבים מאנשי העלייה השנייה, טען גיל אייל, פתרו את הפרדוקס באמצעות חיפוש אחר 'הפרא האציל' או 'העברי הקדמוני' שמאחורי מסכת הרועה הבדואי והפלאח הערבי, במלאכת תיווך תרבותי ו'היקסמות מחדש' מן המזרח.⁵¹ המהלך של הרברט בנטוויץ' היה שונה. הוא התמודד עם דואליות זו באמצעות פנטזיה שחיברה את העבר, שסומן באמצעות סיפורי התנ"ך, עם חזונו על העתיד, שעמד בסימן התיישבות אנגלית-יהודית. כפי שנראה, השלכות של פנטזיות דומות על המציאות הופיעו במהלך חייהם של בני המשפחה, כאשר הם התמודדו עם הקשיים והמורכבות של החיים בפלסטין/ארץ ישראל.

שני המבטים של הרברט בנטוויץ', אל העתיד ואל העבר, התעלמו מההווה. תושבי המקום ותרבותם נמחקו לטובת פנטזיה קולוניאלית על שיבת ציון גורפת בחסות בריטית. בניגוד ללינדזי, שהבחין בכללן ובחר לברוח ממנו, הרברט התאהב ברעיון ההתיישבות בפלסטין בצורה כל כך עמוקה שתודעתו מחקה את כל מה שלא התאים לתפיסת עולמו. כל זה עמד, כמובן, בניגוד גמור לסקר האמפירי היבש וה'מדעי' שהרצל ציפה לקבל ממנו.

למעשה הרברט מעולם לא חיבר את הרו"ח שהרצל ציפה לו. כפי שסטיוארט כהן הראה, הרברט תפס את הנסיעה כמסע פרטי ורצה לשמרו ככזה, כדי להעלות את קרנו בקהילה היהודית והציונית באנגליה. ניכוס המסע בידי הרצל והצגתו כמשלחת סיור עמדה בסתירה למטרותיו.⁵² כשהרברט חזר ממסעו ב-27 באפריל 1897, הוא היה נלהב מתמיד מרעיון ההתיישבות האנגלית-יהודית ב'ארץ הקודש'. אולם כל שנותר מן המסע הראשון הזה היו סיפורי המסע ותמונות דו-ממדיות (פיזיות ומטפיזיות) של ארץ הקודש, שנתלו בבית הבנטוויץ'ים. תמונות אלה לא שימשו רק לקישוט הבית אלא הפכו למיתוס המכונן של המשפחה והוא שבני משפחת בנטוויץ' נועדו לשאת את דגל ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בקרב הקהילה באנגליה.

ביקור חוזר: נורמן בנטוויץ' בין הלניזם ליהדות

נורמן מתתיהו בנטוויץ', בנם של סוזן והרברט, היה נער בן 14 כאשר אביו שב ממסעו. הוא היה הילד השני מ-11 ילדים, אך בית המשפחה שבו גדל ברחוב אבי רוד, בשכונת קילבורן שברובע קמדן, היה מעוז של בורגנות גבוהה, שונה בתכלית ממזרח לונדון שבה גדל אביו. בזכות העובדה שבית המשפחה שימש כסלון אינטלקטואלי, זכה נורמן לפגוש בגיל צעיר הוגים יהודים ופעילים ציונים דוגמת ישראל זנגוויל ושאר חברי מועדון המכבים; אחד העם, שהתגורר שנים ארוכות בלונדון; הרב סולומון שכטר, חוקר הגניזה שלימד תלמוד וספרות חז"ל באוניברסיטת קמברידג', ואחרים. חינכו הפורמלי – תחילה בבית הספר הפרטי על שם סנט פול (St. Paul) בשנים 1895–1901, ולאחר מכן בטרניטי קולג' (Trinity College) היוקרתי בקמברידג', היה זהה לנתיב שבו צעד ליאונרד וולף (Leonard Woolf), לימים בן זוגה של הסופרת וירג'יניה וולף, שהיה מבוגר ממנו בשלוש שנים. כמו וולף, גם נורמן בנטוויץ' הצעיר נאלץ להתמודד עם דעות קדומות סמויות וגלויות אודות יהודים, הן בבית הספר התיכון הן באוניברסיטה, ושניהם תיבלו את לימודי הקלאסיקה שלהם ברעיונות שנלקחו מארון הספרים היהודי. וולף ביקש לחקור את ספר איוב, מתוך אמונה כי משיכתו אל הספר מעידה על 'דם מזרחי' (Eastern blood) שזורם בעורקיו, ואילו בנטוויץ' הצעיר בחר להקדיש את עבודת המאסטר שלו לפילון האלכסנדרוני.⁵³

הבחירה לחקור פילוסוף בן המאה הראשונה לספירה שניצב בלב המפגש בין היהדות לתרבות ההלניסטית לא הייתה מנותקת מן האופן שבו ביקש בנטוויץ' הצעיר לאזן בין 'יהודיות' ל'בריטיות' בעולמו. כמושא למחקר אקדמי עורר ההלניזם עניין רב בקרב חוקרים יהודים, שכן הוא ייצג את תהליך הפצתה של תרבות יוון במרחב החוץ-אירופי, אך גם דרש לברר מה היו גבולות הטמיעה של עמי המזרח שעיימם באו ההלנים במגע, ובהם גם היהודים. בניגוד לספר מקבים ג, שהצית את דמיונם של לאומנים אירופים לא מעטים ושיקף עיונות לסביבה היוונית, סימלו יהדות אלכסנדריה ככלל ופילון בפרט את החלופה. מקהילה זו

52 כהן, המפגש הראשון, עמ' 77–78.

53 Victoria Glendinning, *Leonard Woolf: A Biography*, New York 2014, p. 40

יצאו מחזות, שירה ופילוסופיה שנכתבו בהשראה יוונית ברורה אך שרעיונותיהם התבססו על סיפורי המקרא, ותחת קולמוסו של הפילוסוף אפשר היה לראות ניסיון נועז לפרש את המקרא בכלי הפילוסופיה האפלטונית.⁵⁴ העניין ביחסי היהדות וההלניזם חרג מגבולות הדיון הפנים-יהודי. דיונים על הקשר שבין הלניזם ליהדות רווחו בבריטניה של אותם ימים בין השאר בזכות הדגש של הוגים ויקטוריאנים על החובה היהודית לחיות בהתאם לצווי דת ומוסר נוקשים שהיו קשורות להבניית תפיסות שונות ברעיון המדומיין של האופי הבריטי הלאומי.⁵⁵ הקו הפרשני שנקט בנטוויץ' – שהבהיר בפתיחה לעבודתו כי הוא נמשך אל כתיבתו הפילוסופית של פילון משום שמצא בה דוגמה לניסיון נועז לגישור בין עקרונות הפילוסופיה היוונית והיהדות – ניצב בזיקה ברורה לתפיסה הדיכוטומית של 'הלניזם' ו'עבריות' (Hebraism) שפותחה בכתביו של המסאי הוויקטוריאני מתיו ארנולד (Matthew Arnold).⁵⁶ ארנולד לא היה הראשון שעסק במתח זה, אולם בניגוד להינריך היינה, שתפס את היהדות וההלניזם כהפכים מוחלטים, ארנולד ראה בהם מגמות המשלימות זו את זו: היהדות, גרס, הייתה הכוח שהניע לפעולה והתבססה על התנהלות הקהילה (conduct) וציות (obedience), ואילו ההלניזם עורר הגות ומחשבה מופשטת, מתוך רצון לתפוס את מהות הדברים באופן נהיר וללא תיווך חיצוני.⁵⁷

רעיון הסינתזה ההלניסטית קסם לבנטוויץ'. הוא נשזר גם באהדתו לאימפריה הבריטית בדומה לאופן שחברי קבוצת המכבים שילבו בין הרעיונות. הוא פתח את מחקרו בהצהרה כי 'שלושת הכוכבים הגדולים הידועים להיסטוריה, אלכסנדר, יוליוס קיסר ונפוליאון, הכירו בערכם הדגול של יהודים כגורם מקשר באימפריות שהקימו'. קביעה זו מעידה אולי יותר מכול על האופן שדמייין את התפקיד שהוא עצמו מילא כעבור שנים כגורם מקשר בין האימפריה הבריטית ליהודים.⁵⁸ חשוב היה לנורמן בנטוויץ' להדגיש, עם זאת, כי סינתזה רעיונית אין פירושה אסימילציה. אדרבה, לדידו היה על היהודים להימנע מלהיטמע תרבותית

54 ישראל לוי, *יהדות ויוונית: עימות או מיוזוג?*, ירושלים 2000; Mireille Hadas-Lebel, *Philo of Alexandria: A Thinker in the Jewish Diaspora*, Boston 2012

55 Michael Ragussis, *Figures of Conversion: The 'Jewish Question' in English National Identity*, Durham 1995, pp. 176-177

56 ראו, Norman Bentwich, *Philo: Judaeus of Alexandria*, Philadelphia 1910 (להלן: בנטוויץ', פילון: יהודי מאלכסנדריה).

57 Matthew Arnold, 'Heinrich Heine [orig. 1863]', in: R. H. [Robert Henry] Super (ed.), *Lectures and Essays in Criticism (First Series)*, Ann Arbor, MI 1962, pp. 107-132; Idem, 'Hebraism and Hellenism', in: Stefan Collini (ed.), *Culture and Anarchy and Other Writings*, Cambridge H. S. [Hugh Stuart] Jones, 'The Idea of the National, ראו, וביקורת ראו, 1993, pp. 126-137 in Victorian Political Thought', *European Journal of Political Theory*, Vol. 5, No. 1 (2006), pp. 12-21; Erich Gruen, 'Hebraism and Hellenism', in: Barbara Graziosi, Phiroze Vasunia and George Boys-Stones (eds.), *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, Oxford 2012, pp. 120-139

58 בנטוויץ', פילון: יהודי מאלכסנדריה, עמ' 7.

והברתית בסביבתם כדי שיוכלו לדבוק ביעודם כמתווכים וכמתרגמים בין-תרבותיים. להשקפה תיאורטית זו היו גם השלכות ברורות על האופן שבו תפס בנטוויץ' הצעיר את מקומו ביהדות אנגליה. כפי שהסביר בריאיון שנערך עימו מטעם ה-*Jewish Chronicle* ב-1909, בעת שעמל על עיבוד מחקרו לפרסום כספר, קיים מתח אינהרנטי בין שני חלקי הזהות של יהודי אנגליה, ומתח פורה זה מסייע לקהילה לשמור על אופיה היהודי.⁵⁹ שנים מאוחר יותר מאמר זה ישמש את מבקריו.

למרות העניין שגילה בפילוסופיה החליט בנטוויץ' הצעיר ב-1906 לוותר על קריירה אקדמית, למורת רוחו של אביו, ולפנות ללימודי משפטים. לאחר שהוסמך כעורך דין ב-1908, החליט ללכת בדרכי אביו ולארגן מסע משלו לארץ הקודש. בניגוד למשלחת שהרבט ארגן בגיל 41, מסעו של נורמן בנטוויץ' בן ה-25 נשא מאפיינים ברורים של ה-Grand Tour המסורתית, טיולים ממושכים ששימשו כטקסי התבגרות ומעבר של בני אצילים אירופים, אף שההקשר היה כמובן יהודי-בריטי-ציוני. יותר משהיו אלה מסעי תענוגות, נסיעות ממושכות אלה נועדו לחזק את אופיו של הגבר הצעיר, לחשוף אותו לתרבויות אחרות ולהכשירו לחיי עבודה קשה והתמסרות בעתיד. בניגוד למשלחתו של האב, מסעו של בנטוויץ' הצעיר היה אינטימי יותר. הצטרפו אליו בן דודו אלברט לואי (Albert Abraham Löwy), גיסו לעתיד מיכאל לנגה (Michael Lange), לאונרד שטיין (Leonard Jacques Stein), ואלברט מונטיפיורי חיימסון (Albert Montefiore Hyamson). לימים יהגרו רוב חברי הקבוצה לפלשתינה-א"י המנדטורית או שימלאו תפקידי מפתח בציונות בריטניה. לנגה נשא לאישה את אחותו של נורמן, ניטה, היגר עימה לזיכרון יעקב ובה הקימו את אחוזת לנגה (בית פרידלנדר) ב-1912. שטיין שימש כקצין בצבא אלנבי בירושלים ובקהיר לפני שמונה לשמש כמזכירה הפוליטי של הסוכנות היהודית (1920-1929) וכיועץ משפטי לתנועה. מאוחר יותר הוא נבחר לשמש כנשיא ההתאחדות האנגלית-יהודית (Anglo-Jewish Association). ואילו חיימסון, שהחל את הקריירה שלו כעיתונאי ציוני ועורך כתב העת *The Zionist Review* מונה בידי הרברט סמואל, הנציב העליון הראשון, לראש מחלקת ההגירה בממשלת המנדט.

הקבוצה הפליגה לקהיר ומשם המשיכה לירושלים. לאחר מכן הם נסעו צפונה לאורך רצועת החוף, ביקרו בחרמון והמשיכו משם לרמשק, ממנה החלו את דרכם חזרה הביתה. להבדיל ממשלחת האב הרברט, הביקור של נורמן בנטוויץ' וחבריו תועד ביומנו הפרטי.⁶⁰ העובדה שהביקור נערך טרם כיבוש הארץ בידי הבריטים לא מנע מהם להפעיל את הדמיון ולראות כיצד תוקם לנגד עיניהם מושבה יהודית מתוקנת בסטנדרטים אירופיים. בנטוויץ',

59 Norman Bentwich, 'Zionism at the Universities', *The Jewish Chronicle*, 26.3.1909, p. 34
 60 Norman Bentwich, 'The Wanderers and Other Jewish Scholars of My Youth', *Transactions* (Jewish Historical Society of England) Vol. 20 (1959-1961), pp. 61-63
 עמ' 23. ראו גם, Bentwich, 'Forty Years Back: Leaves of a Palestine Diary', [undated] The Norman Bentwich Collection, CZA, Box A255-569

שגילה במהלך הביקור עניין רב בחינוך של ילדי הארץ, שמח לגלות שבגמינסיה העברית דיברו הילדים עברית שוטפת, אך בביקורו בזכרון יעקב הוא ציין כי בני הנוער נזקקו לפעילויות לשעות הפנאי, ואילו לנוכח המראה של קיסריה הוא לא התאפק מלהמליץ על הקמתם של מגרשי גולף על חולותיה.⁶¹ שטיין ציין בכותבו על הביקור כי נהר הירדן הזכיר לו את נהרות אנגליה וכי התרשם כי הילדים שפגש נראו נקיים וממעמד הביניים, 'אף על פי שהוריהם היו ממוצא רוסי'.⁶²

בניגוד להרברט, לא התעלמו נורמן בנטוויץ' ולאונרד שטיין מן האוכלוסייה הלא-יהודית ומן הזוהמה וההזנחה שראו בארץ. נורמן ציין כי ליד כל יישוב יהודי שבו ביקר היה יישוב ערבי צמוד אליו אך נפרד, וכי הפועלים הערבים הם שעשו את רוב העבודות הפיזיות. שטיין הוסיף כי המתישבים היהודים סיפרו שהערבים מכבדים את היהודים אך גם פוחדים מהם.⁶³ את ירושלים בחר נורמן לא לתאר כלל. שטיין בחר לתארה כעיר שהותירה רושם שלילי: הכניסה לעיר לא עוררה בו שום רגש, רחובותיה של העיר תוארו כצרים מלהכיל את כליל האנשים, שהיו מגזעים שונים לטענתו, שדחפוהו במרפקיהם; בית הכנסת האשכנזי, אותו בית כנסת שבו ביקר הרברט ב-1897, נראה לו חיוור ואילו המתפללים בכותל נראו לו 'פתטיים'.⁶⁴ את תיאור ירושלים בחר לסכם בקביעה הנחרצת: 'זו היא בלי ספק העיר האוריינטלית ביותר שבה ביקרנו'.⁶⁵ מפגשו הראשון של נורמן עם הארץ שעליה דובר כה רבות בביתו לא ערער את אמונתו בעתידה של פלסטין כמעוז להתיישבות ציונית, אך עלו בו ניצנים ראשונים של חשש עקב המתח ששרר בין הקהילות.

בנטוויץ' שב וביקר בארץ פעם נוספת ב-1911, הפעם בלויית בן דודו, קולונל רוברט סולומון (עורך דין ולימים מנהל הקרן הקיימת). המסע השני נפתח בקונגרס הציוני העשירי בבאזל, המשיך בפלסטין העות'מאנית ובדמשק, והסתיים בעמאן ובג'רש שבעבר הירדן. השניים ביקרו במרחביה, בעמק יזרעאל, בדגניה, בחיפה ובזכרון יעקב, שם פגשו את אהרן אהרנסון שעסק בהקמת תחנת מחקר חקלאית.⁶⁶ הביקור החזור חשף לפני בנטוויץ' התפתחויות נוספות ביישוב היהודי וחזקו את אמונתו בהתיישבות ועבודה עברית. הוא כתב ביומנו כי 'אין שום מדינה שבה יוכל יהודי לקדם את עמו כמו שיכול יהודי בפלשתינה. אעשה את

61 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 23-24.

62 Leonard Stein, 'Transcription of a Private 1908 Journal', 1908, CZA, Box A185/145/1, p. 7 (להלן: שטיין, יהודים וערבים).

63 Norman Bentwich, 'Jews and Arabs in Palestine Before and During the Mandate', 20.10.1965, Middle East Centre Archive, St Antony's College, Oxford, GB165-025

64 למושג 'פתטי' ישנם שני ביאורים. האחד, מהמאה התשע-עשרה ואילך, מציין נחיתות או גיחוך, בדומה לשימוש המודרני. עד המאה השש-עשרה תיאר המושג תחושות של תשוקה או רחמים (בעיקר בהקשר דתי). אף על פי כן, בקריאה קרובה ביומנו של שטיין ניכר השימוש בו היה במשמעותו השלילית.

65 שטיין, יהודים וערבים, עמ' 9.

66 בתקופת שירותו הצבאי במצרים עזר בנטוויץ' בגיוסו של אהרנסון לשירותו הביון הבריטי.

דרכי לשם ואשאיר באנגליה את חוסר יעילותה של כתיבה [על ציונות והתיישבות יהודית] בלבד.⁶⁷ כדי לעמוד בהבטחתו היה על נורמן בנטוויץ' לבנות לעצמו קריירה אימפריאלית.

קיץ אינדיאני והתעוררות: ממצרים לפלסטין במדים

בניין אימפריה, כפי שהראו ההיסטוריונים דיוויד לֶסטר ואלן למברט, שימש לא אחת כקרח הצלה או כמקפצה בקריירה של אישים שונים. מרחביה העצומים של האימפריה הבריטית והזדמנויות התעסוקה וההתיישבות שהציעה סיפקו הזדמנויות לנתינים בריטים שביקשו לעזוב את ביתם ולפנות לפיתוח עצמי במושבות. הסיבות לעזיבה היו מגוונות: חלק עזבו מתוך הכרח כלכלי, קרי חובות או חוסר יכולת להתפרנס, חלקם כדי לשפר את חייהם וחלקם כדי להמציא את עצמם מחדש במקום שבו נחשבו לאליטה השולטת.⁶⁸ הקריירה האימפריאלית הייתה יכולה להיות זמנית וסיפקה מסלולים גם ליהודים בעלי אמביציה. לאונרד וולף, למשל, לא היסס להצטרף לשירות הקולוניאלי מיד עם תום לימודיו בקמברידג', ובמסגרתו בילה שנות שירות ארוכות בציילון (סרי לנקה של ימינו) עד שובו לכריטינה ב־1912, כשבאמתחתו הון עצמי והבהובי תודעה אנטי־קולוניאלית.

המקרה של נורמן בנטוויץ' דומה ושונה. החינוך האנגלי־יהודי־ציוני בבית המשפחה ומסעות העלייה לרגל אשר הציתו בו את השאיפה להגיע ל'ארץ הקודש' ולהתיישב בה לא עמדו בסתירה לנאמנותו לאימפריה הבריטית, ויותר מכך – עשו שימוש באימפריה ככלי. אך הוא בחר במכוון בתפקידים אטרקטיביים פחות בשירות הקולוניאלי אשר, כך קיווה, יוכלו לסייע לו להגיע לארץ. על רקע זה הוא בחר ב־1912 להגיש מועמדות לתפקיד משפטי בממשלת מצרים, דרך משרד החוץ הבריטי, בתואנה ששירות זה יאפשר לו ללמוד ערבית ולהכיר מקרוב את החוק העות'מאני, אך בתקווה סמויה שפרק שירות זה יסלול את דרכו לפלסטין. בנטוויץ' החל לעבוד ככוחן של בתי המשפט של מצרים בדצמבר 1912, אך כעבור חודשים מספר, משהבין שסיכויו לקידום נמוכים, עזב את השירות לטובת משרת הוראה במחלקה ללימודי משפט באוניברסיטת קהיר, שם לימד מבוא למשפט ומשפט בין־לאומי. בנטוויץ' סירב להתרשם מן הקהילה היהודית בקהיר. בדומה ללונדון, שבה הייתה הפרדה חדה בין עניי האיסט־אנד ובין המעמדות המבוססים במערב העיר וצפונה, גם קהיר הייתה מחולקת: עניי הקהילה גרו בשכונת מוסקי המוזנחת בעוד העשירים התגוררו באזור איסמעיליה המטופח. לטענתו היו שתי הקהילות פגומות, כאשר הענייה אומללה מבחינה חומרית ואילו העשירה חסרה מבחינה רוחנית. אף שאת מרב זמנו בילה בחיק המעמדות הגבוהים בקהילה שהזמינוהו ל'ארמונותיהם הקרים', כלשונו, הוא הבין כי השקפתו הציונית ושמירת המצוות נתפסה בעיניהם כביטויים של קנאות חשוכה. מצבה של הקהילה היהודית בקהיר, כתב ביומנו, הזכיר לו את מצבה של הקהילה האנגלי־יהודית שנהנתה מרווחה כלכלית אך הייתה נעדרת רוחניות ואידיאולוגיה. באותה תקופה נפגש בקהיר עם מנחם

67 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 20–27.

68 למברט ולסטר, חיים קולוניאליים, עמ' 2.

אוסישקין, מראשי הציונות ברוסיה, עם הסוציולוג פרנץ אופנהיימר, ממקימי הקואופרציה ההתיישבותי במרחביה, ועם ד"ר ארתור רופין, מנהל המשרד הארץ-ישראלי.⁶⁹ מצרים גם שימשה בסיס נוח לביקורים בפלסטין, שבה ביקר פעמיים נוספות ב-1913 ו-1914. ערב צאתו למסע של 1914, פגש בקהיר לראשונה את אשתו לעתיד, הלן קרוליין פרנקלין (Helen Caroline Bentwich, née Franklin, 1892–1972), בת למשפחת בנקאים יהודית מבוססת מלונדון. הזוג נישא בספטמבר 1915 והלן הצטרפה לנורמן בקהיר, שם תיעדה את חייהם ואת מפגשיהם עם בני הקהילות השונות.⁷⁰

החיים בקהיר חשפו את בני הזוג לתופעה חברתית נוספת: תרבות המועדונים הבריטים במושבות שמעבר לים. לכאורה תפקידם של מועדונים קולוניאליים אלה היה לספק טעימה של בית לבני הקהילה הבריטית בנכר. בפועל סיפקו מועדונים אלה אמצעים להתבדל מן הקהילות המקומית ולחזק את תחושת האדנות על הנתינים. המועדונים הבריטיים בהודו, למשל, היו ידועים בכך שסיפקו לחבריהם חלל ציבורי-קולוניאלי שתרם לחיזוקם של מנהגים בריטיים ותפיסות בדלניות.⁷¹ לא פחות חשוב מכך – המועדון היה מרחב ממושטר שאורגן על פי כללי הטקס והתודעה המעמדית הבריטית.

על השאלה כיצד עיצבו תפיסות מעמדיות אלה את המפגש הקולוניאלי עם האוכלוסיות המקומיות אפשר לענות ביותר מדרך אחת. בחיבור פרובוקטיבי שביקש לצאת נגד ביקורות פוסט-קולוניאליות הציע ההיסטוריון דיוויד קנדיין (Cannadine) כי הברלי מעמדות קשיחים שיובאו מבריטניה, ארץ האם, ולא תפיסות של שונות גזעית הם שעיצבו את האופן שבו הבריטים ראו את העמים שבהם שלטו.⁷² גישה אחרת היא כי המועדון הבריטי סיפק הזדמנות יוצאת דופן לחצות באופן יצירתי את הקווים שהפרידו בין המעמדות באופן נוקשה כל כך באי הבריטי. לעומת ההיררכיה המעמדית הקשוחה בארץ האם, בקולוניה יכול היה הפקיד הבריטי בן מעמד הביניים הנמוך לעשות שימוש ברפרטואר של התנהגויות משל היה חבר במעמד גבוה יותר. סלידתה של הלן בנטוויץ' מתרבות המועדונים שאליה נחשפה במצרים עולה בקנה אחד עם גישה זו. המועדון נתפס בעיניה כמוסד שנוצר כדי שהבריטי יוכל להתבדל מסביבתו, לשמר את מעמד הכובש מול הנכבש, ואף למעלה מכך – לחקות את בני המעמדות הגבוהים. כך, למעשה, הצליח המועדון החברתי לייבא את תפיסות המעמד בבריטניה אל המרחב הקולוניאלי, בו הבריטי נהנה מעמד גבוה יותר מזה שהיה לו בביתו,

69 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 31–33.

70 שם, עמ' 31–37; Helen C. Bentwich, *Jerusalem Remembered: 1919-1930*, Unpublished Manuscript, Hampstead, undated, GB 106 7HBE/6/3 Folder No.3, London's School of Economics and Political Science, Women's Library Archives, London. p. 26 (להלן: בנטוויץ', זיכרונות ירושלים).

71 Mrinalini Mrinalini Sinha, 'Britishness, Clubbability, and the Colonial Public Sphere: The Genealogy of an Imperial Institution in Colonial India', *Journal of British Studies*, Vol. 40 (2001), pp. 489-493

72 קנדיין, אורנמנטליזם.

בבחינת 'עבר כי ימלוך'. נוסף על האווירה הסקסיסטית שעוררה את סלידתה, לא חמקה מעיניה העובדה שמקומי לא יכול היה להתקבל למועדונים אלה גם אם היה בעל ממון או עבר תהליך של אנגליזציה או התחנך בבריטניה. 'נשים, מקומיים וכלבים', סיכמה הלן את התרשמותה, 'נאלצו להישאר במפתן הדלת יחדיו'.⁷³ גם נורמן לא רווה נחת מהאחווה הגברית. במועדונים קולוניאליים אלה הוא נתקל שוב באותה התבדלות בריטית שסימנה אותו כשונה וזר. הייתה זו חוויה מתעתעת, שהיוותה הפרה בוטה של האיזון העדין: אם באנגליה היו הבנטוויצ'ים 'היהודים', אך אל מול הנתין הקולוניאלי הם היו 'האנגלים', חיי המועדון שימשו כתזכורת צורמת לדינמיקות ההדרה וגילמו איום עמום: שמא הקריירה האימפריאלית תתגלה כחרב פיפיות?

בסופו של דבר השירות הצבאי במלחמת העולם הראשונה, ולא הקריירה כפקיד אימפריאלי, הוא שסלל את דרכו של נורמן בנטוויץ' לארץ. בתחילת 1915 ניסה להתקבל לגדוד נהגי הפרדות (The Zion Mule Corps), גדוד התובלה שהוקם באלכסנדריה בהשראתו של ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי, בפקודם של ג'ון פיטרסון, קצין אירי ופרוטסטנטי אדוק בעל נטיות פילושמיות מובהקות, ויוסף טרומפלדור, שהביא עימו ניסיון קרבי עשיר ממלחמת רוסיה-יפן (1905) טרם הגירתו לפלסטין. הגדוד משך אליו מתנדבים יהודים ממצרים לצד נתינים יהודים רוסים שגורשו מהארץ עם פרוץ המלחמה כמו טרומפלדור, ובני יישוב נוספים שביקשו לסייע במאמץ המלחמה הבריטי כנגד העות'מאנים. הגנרל ג'ון מקסוול (John Maxwell, 1859-1929), שליטה הצבאי של מצרים ונותן האישור להקמתו של הגדוד, אסר על נורמן להצטרף לפלוגה היהודית בתואנה שבנטוויץ' היה חסר ניסיון קרבי. בעקבות דחייה זו, ואולי גם משום שזמן קצר לאחר מכן מקסוול פיקד על הכוחות שדיכאו באכזריות את 'מרידת חג הפסחא' (Easter rising) שבאירלנד, בחר נורמן לכנות את מקסוול בזיכרונותיו בשם 'פְּרָעָה האזרחי' (Civil Pharaoh).⁷⁴

לאחר אכזבה ראשונית זו נקתה בדרכו של נורמן הזדמנות נוספת להצטרף למאמץ המלחמה כאשר שר המלחמה הבריטי, פילדמרשל הורשיו קיצ'נר, הקים כוח הגנה על מצרים וחצי האי סיני כחלק מאסטרטגיה בריטית כוללת במזרח התיכון. הוא זכה בדרגות סגן משנה בעיקר בזכות השכלתו אשר כללה ידיעת ערבית והיכרות עם הקהילה המקומית. עם זאת הוא הוצב לפקד על חיל הגמלים (Camel Transport Corps) שמנה כאלפיים גמלים ורוכביהם. לא הייתה זו החוויה המרנינה שלה ציפה. במכתבו הפרטיים למשפחתו מתקופת שירותו הצבאי, בניגוד לאוטוביוגרפיות ולזיכרונות שראו אור בדפוס, אפשר לזהות את תפיסת האדנות האנגלית וגם שורה של דעות קדומות שאימץ ביחס לפקודיו ורעיו לנשק. את הפלאחים הערבים שעליהם פיקד תיאר כ'אנשי חיות... בגלל שאינם הרבה יותר מכך', ובמקום אחר הוסיף כי 'המצרים יצייתו לכל פקודה, בעיקר אם היא מועברת בעזרת

Helen Bentwich, *If I Forget Thee*, London 1973, p. 45, 41-45 73

בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 38. 74

שוט'.⁷⁵ את הקצינים האוסטרלים ששירותו לצידו תיאר כ'כרובנים ומחוספסים – כמרבית האוסטרלים'. דומה כי האדם היחיד שהתחבב על בנטוויץ' במהלך שירותו בחיל הגמלים היה קצין אנגלי בוגר אוקספורד בשם ג'רדין שכינה את בנטוויץ' כחיבה 'כחול' – כינוי לפרס שניתן לאתלטים מצטיינים באוקספורד אך גם רמז לדמם הכחול של ה'מובחרים', בוגרי המועדון האקסקלוסיבי של אוקסברידג'. היה דבר מה מנחם בעובדה שבנסיבות אלה הוזמן בנטוויץ' למלא את תפקיד הקצין והג'נטלמן האנגלי, בלי קשר למוצאו היהודי.⁷⁶ תיאור האירועים בדעיכה נשא אופי שונה. בספר הזיכרונות שבנטוויץ' פרסם בשנת 1962 שבה והועמדה במרכז טרוריקת הכפילות: כקצין יהודי-אנגלי הוא היה בה בעת פטריוט בריטי המבקש לתרום למאמץ המלחמתי וגם יהודי ציוני שחש כי מסע הגרוד הצבאי שלו ברחבי מדבר סיני הוא מסע נוסף אל הארץ המובטחת', לא רק כצעידה בעקבות אביו אלא בעקבות בני ישראל היוצאים ממצרים.⁷⁷ במבנה נרטיבי זה הביוגרפיה האישית הדהדה ואף שכפלה את מה שחוקרת הספרות אילנה פרדס כינתה בשם 'הביוגרפיה הלאומית של עם ישראל' – חיפוש אחר שורשים אבודים, ניסיון אינדיווידואליזציה באמצעות היברלות מהתרבות הדומיננטית (מצרים העתיקה, האימפריה הבריטית), מסע ארוך אל ארץ האבות, וכיבוש.⁷⁸ בראשית דצמבר 1917 הגיע חיל הגמלים שעליו פיקד בנטוויץ' למבואות ירושלים. כשחגג את הפסח בירושלים באפריל 1918 לא יכול היה נורמן בנטוויץ' שלא להיזכר כיצד חגג אביו את אותו חג בשנת 1897 בעיר. כמה שבועות לאחר מכן הוא הוזמן לפגישה על ידי הגנרל ארתור ויגרם מאני (Arthur Wigram Money), מפקד הגזרה הדרומית של ה-OETA (Occupied Enemy Territory Administration), הממשל הצבאי שהקימו הבריטים בטריטוריות העות'מאניות לשעבר, ובה הוצע לו לשמש כתובע הכללי ומנהל התביעה הציבורית בפלסטין.⁷⁹

'אי של בריטיות' עומד להשכרה

תקופת הממשל הצבאי לא הייתה מהולה בגעגועים מבחינתו של נורמן בנטוויץ'. עבודתו לצד קצינים בכירים ומנהלנים הייתה רוויה בתסכולים. כמו ציונים רבים הוא חשד כי רבים מהקצינים ואנשי האדמיניסטרציה הצבאית נטו לאמץ קו פרו-ערבי וראו ביהודים קבוצה

A Letter by Norman Bentwich to His Family, 9.7.1916, *Middle East Centre Archive, St Antony's College*, Oxford, Folder G.B 165-025 75

Paul John Rich, *Chains of Empire: English Public Schools, Masonic Cabalism, Historical Causality and Imperial Clubdom*, London 1991 76

בנטוויץ', *77 שנות חיי, עמ' 36-39*. 77

Ilana Pardes, *The Biography of Ancient Israel: National Narratives in the Bible*, Berkeley, CA 2000 78

Bernard Wasserstein, *The* ;38-37 'עמ' *חוק וזהות*, לחובסקי, 52-50; *77 שנות חיי, עמ' 50-52*; לחובסקי, *חוק וזהות*, עמ' 37-38; *British in Palestine: The Mandatory Government and the Arab-Jewish Conflict 1917-1929*, London 1978, p.18 79

חצופה ושתלטנית שאינה מבינה את מקומה בהיררכיה הקולוניאלית.⁸⁰ הביקורת האישית החריפה ביותר שספג הייתה מאת אדווין סמואל מונטגיו (Edwin Samuel Montagu), אשר שיגר תזכיר חריף למשרד הקולוניאלי בלונדון באוקטובר 1917 שכלל רשימה של אנגלים יהודים, ובהם גם בנטוויץ', שהיו פסולים לדידו מלשרת את ממשלת הוד מלכותו בפלסטין שהייתה נתונה עדיין תחת כיבוש הצבא הבריטי. הייתה זו תזכורת צורמת למאבקים הפנים-יהודיים בקרב יהדות אנגליה. מונטגיו, שהיה חבר המפלגה הליברלית ונודע בהתנגדותו העיקשת להצהרת בלפור ובעמדתו האנטי-ציונית, היה גם בן האליטה היהודית אנגלית שמשפחת בנטוויץ' מעולם לא הצליחה לחדור לתוכה.⁸¹ העובדה שמונטגיו ציטט בתזכיר את הריאיון שבנטוויץ' העניק ב-1909 לעיתון ה-*Jewish Chronicle*, תוך שהוא מטיל בספק את נאמנותו הבריטית, צרמה במיוחד.⁸²

ביטול הממשל הצבאי והמרתו בממשל מנדטורי עוררו בבנטוויץ' תקווה כי יוכל לחמוק מן התסבוכות הללו ולשפר את מעמדו. ואומנם, ציפיותיו שהלורד הרברט סמואל, הנציב העליון הראשון שלא הסתיר את אהדתו לציונות, ינקוט קו שונה מזה של מונטגיו והקצינים הבכירים שעימם עבד לא הייתה חסרת בסיס. גם העובדה שסמואל היה דודה של רעייתו הלן לא הזיקה. כאשר סמואל הציע לו את תפקיד המזכיר המשפטי בממשלת המנדט, נורמן הסכים מיד.⁸³

במקביל למעבר משירות צבאי לקריירה כפקיד מנדטורי, ביקשו בני הזוג בבנטוויץ' (הלן רעייתו הצטרפה אליו ב-1919) לבנות בירושלים חיי מעמד בינוני מהוגנים, על פי סטנדרטים בריטיים. למרות היותם זוג צעיר ללא ילדים (הלן הייתה בת 27, נורמן בן 36) התעקשה

80 דוגמה קיצונית לכך הייתה פרשת פיטוריו של הקולונל אדמונד וויאן גבריאלי, הגובר הראשי ועוזר מנהלי לגנרל מאני, שהתפטר לאחר מחאתו של חיים וייצמן ואחרים שעטנו כי הלה נקט קו פרו-ערבי בוטה. ראו, בבנטוויץ' ובנטוויץ', *זיכרונות מהמנדט*, עמ' 36-37; וכן, A Letter by Chaim Weizmann to Nahum Sokolow, 11.7.1919, in: Isaiah Friedman (ed.), *The Rise of Israel: Opposition to Zionism 1919*, New York 1987, pp. 115-117

81 מלבד הפער הפנים-יהודי שהפריד בין מונטגיו לבנטוויץ' ורוב ציוני בריטניה, ונוסף על ההבדלים המעמדיים והמפלגתיים ביניהם (הבנטוויצ'ים היו תומכי הלייבור בעוד מונטגיו היה ליברל), ראוי להביא בחשבון את העובדה שמונטגיו שמש כמזכיר המדינה להודו באותה עת, וראה קשר ישיר בין מדיניותו של בריטניה ביחס להינדים ולמוסלמים בתת-היבשת ההודית ובין מדיניותו במזרח התיכון. ביקורתו הבלתי מתפשרת על הציונות אינה מעידה, מבחינה זו, על השקפת עולם אנטי-קולוניאלית. אדרבה, היא עלתה בקנה אחד עם הליברליזם האימפריאלי שהוא ביקש לקדם בסדרת התקנות שנועדו כרפורמות מונטגיו-צ'למספורד (Montagu-Chelmsford Reforms) בראג' הבריטי בהודו. לפרטים נוספים ראו, Marianne A. Rhett, *The Global History of the Balfour Declaration*, New York and London 2016; וכן, אריה דובנוב, 'על בריתות אנכיות, אימפריאליזם בלתי פורמלי ו"אלביון הנוכל": במלאות מאה שנה להצהרת בלפור', *תיאוריה וביקורת*, 49 (2017), עמ' 177-209.

82 Edwin Samuel Montagu, 'A Memorandum to the Colonial Office to the Colonial Office', 9.10.1917, *The British National Archives* (hereafter: BNA), CAB 24/220/28

83 בבנטוויץ', *זיכרונות ירושלים*, עמ' 37-51; pp. 51-37, Herbert Louis Samuel, *Memoirs*, London 1945.

הלן שעליהם לעקור מן הבית הצנוע הראשון שבו התגוררו שכן הוא לא תאם את מעמד החברתי, דבר שהביא את הזוג לרכוש בית חדש ומרווח יותר שצפה על גיא בן-היננום וכלל תשעה חדרי שינה ושתי מרפסות סגורות. הזוג החליט, כפי שכתבה הלן, כי ביתם בירושלים ישמש גם כמקום מפגש חברתי שבו יערכו מסיבות וארוחות ערב תכופות. שאיפתם של בני הזוג הייתה להפוך את הבית למרחב בטוח שבו יוכלו יהודים, נוצרים ומוסלמים להיפגש ולשוחח באופן בלתי פורמלי עם קצינים ופקידים בריטים. הסלון האינטלקטואלי שהתקיים בבית שבו גדל נורמן בנטוויץ' בלונדון שימש כאחד ממקורות ההשראה לבית זה. במקרים של מפגשים חשובים נדפסו הזמנות ונמסרו למוזמנים באופן אישי בידי משרתים, ברומה לדרך שבה נהגו השכבות הגבוהות באנגליה.

מעונם של הבנטוויצ'ים לא היה הסלון היחיד מסוג זה בירושלים המנדטורית. אווירה מלומדת וקוסמופוליטית דומה הייתה במפגשים שהתקיימו באותן שנים במעונם של ג'ורג' חביב אנטוניוס ורעייתו קטי לבית נימר בכרם אל מופתי שבשכונת שיח' ג'ארח (לימים מלון שפארד), שתועדו בזיכרונותיהם של סופרים, מבקרים רבי מעלה, עיתונאים, פקידים בכירים וקצינים שהשתתפו בהם.⁸⁴ בדומה לקטי אנטוניוס, שתוארה בזיכרונותיהם של האורחים שפקדו את ביתה כמארכת תוססת, אלגנטית וחדת לשון, גם הלן בנטוויץ' הרשימה את אורחיה כאישה מודרנית, משכילה ובעלת דעה עצמאית שאינה נותרת בצילו של בעלה. תריסר השנים שבהן התגוררה בירושלים עברו עליה בפעילות נמרצת להקמת מסגרות חינוכיות לילדים וערבים, בעבודה פילנתרופית ענפה ומזכירת כבוד של הסניף המקומי של המועצה הבינ-לאומית לנשים יהודיות (The International Council of Jewish Women), וככל הנראה, כפי שמכתביה מעידים, גם בגעגועים מרים לאנגליה.⁸⁵ בספר זיכרונותיה תיארה הלן את המפגשים בביתה שבירושלים כ'חיי חברה עליזים' (gay)

84 ראו, תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים 1999, עמ' 381 וכן, Walid Khalidi, 'On Albert Hourani, the Arab Office, and the Anglo-American Committee of 1946', *Journal of Palestine Studies*, Vol. 35, No.1 (2005), pp. 60-79; אדווין הרברט סמואל, בנו של הנציב העליון הראשון וכן משפחתה של הלן, פקד גם הוא את ביתם של האנטוניוסים שתואר בזיכרונותיו כ'סלון', Edwin Samuel, *A Lifetime in Jerusalem: The Memoirs of the Second Viscount Samuel*, London 1970, p. 92; קטי אנטוניוס המשיכה לשמש כאשת חברה ידועה גם לאחר מות בעלה, אך עקרה מירושלים בפברואר 1948. ראו, Kai Bird, *Crossing Mandelbaum Gate: Coming of Age between the Arabs and Israelis, 1956-1978*, London 2010, pp. 16-19, 36-43, 186; Cristiana Baldazzi, 'Time Off: Entertainment, Games and Pass Times in Palestine between the End of the Ottoman Empire and the British Mandate', *Oriente Moderno*, Vol. 95, No. 1/2 (2015), pp. 92-173

85 ראו, בנטוויץ', בשורות מציון: מכתבי הלן בנטוויץ' מירושלים; וכן, Helen Bentwich', *Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia*, 27.2.2009, Jewish Women's Archive jwa.org/encyclopedia/article/bentwich-helen (נדלה ב-20.6.2020). ארכיונה של הלן בנטוויץ' נמצא בלונדון: (7HBE) The Women's Library, The Helen Bentwich archive London Metropolitan University

(social life). גם הזוג אנטוניוס עמד בקשרי ידידות עם הבנטוויצ'ים. בשנים המוקדמות למנדט היה זה דיאלוג טבעי: בדומה לבנטוויץ' גם אנטוניוס היה בוגר אוניברסיטת קמברידג', ופרט לכך הוא היה עמיתו לעבודה, ושימש באותם ימים כסגן ראש מנהל החינוך בממשלת המנדט. הוא היה בן שיח אידיאלי שייצג את מיוזג התרבות הערבית בלמדנות האנגלית. תיאורי חיי החברה התוססים שהתנהלו בביתם של הבנטוויצ'ים פרנס לא מעט נוסטלגיות מנדטוריות. הלן, שהרגישה עד כמה קטנה ואינטימית הייתה הקהילה הבריטית בירושלים של אותה עת, טענה כי יהודים וערבים הוזמנו לכל המסיבות וארוחות הערב, למעט אירועים רשמיים מעטים שנועדו לבריטים בלבד.⁸⁶ במקרה אחד לפחות, בעת ביקורו של ג'יימס רמזי מקדונלד (1922), סיפק ביתם של בני הזוג כמה למפגש פוליטי שבמהלכו יצחק בן-צבי ומוזמנים אחרים הצטופפו על רצפת הסלון כדי להאזין לנאומו של חבר מפלגת הלייבור על עתיד הקשרים שבין המפלגה בלונדון ותנועת העבודה הציונית.⁸⁷ אף ששימש ככמה לדמויות ציבוריות ומנהיגים פוליטיים, תואר הבית הפרטי כקסום, משל היה שמורה מוגנת שאפשרה מפגש בין-קהילתי ובין-דתי אינטימי, חופשי מנטל של פרוטוקולים בירוקרטיים מכבידים (בניגוד למרחב הציבורי ועבודתו של בנטוויץ' בממשל הצבאי הזמני, שהייתה רצופה בתסכולים וחשפה אותו למתחים תמידיים שבין הממשל הבריטי ובין האוכלוסייה המקומית). המסיבות הפרטיות שערכו הבנטוויצ'ים עמדו גם בניגוד למסיבות שערכו עמיתיו האנגלים של בנטוויץ'. במקרה אחד לפחות, ב-1924, כאשר הבנטוויצ'ים הזמינו את ג'ורג' אנטוניוס להתלוות אליהם למסיבה שארגנו נשות הקהילה הבריטית, סירבו המארחות להכניסו אל הבית בתואנה שהמסיבה נועדה לבריטים בלבד. הלן, שזעמה לנוכח התנהגותן המחפירה של המארחות, טרחה לציין ביומנה כי סופה של התנהגות מסוג כזה להביא לכישלונה של האימפריה הבריטית.⁸⁸ שש שנים לאחר המקרה התפטר אנטוניוס מתפקידו בממשלת המנדט והחל לקחת חלק פעיל ומכריע במאבק הלאומי של ערביי פלסטין כנגד הכובש הבריטי.

בה בעת, הבית המרווח היה אי של פקיד קולוניאלי בריטי בזעיר אנפין. לצורך עבודות בניית הבית נעשה שימוש באסירים ערבים שחויבו לעבוד כאשר ידיהם אזוקות בשלשלאות (שירותם הופסק לאחר שהלן לא יכלה לסבול את הדרישה שייאזקו בנוכחותה). בני הזוג העסיקו אישה ממוצא יהודי-גרמני שבישלה ועשתה את עבודות הבית, ונוסף על כך זכה בנטוויץ' ב'באטמן' – שם נפוץ בצבא הבריטי לעוזר אישי – ממוצא סודני, בזכות תפקידו במערכת הצבאית. בעוד מנהלת משק הבית התגוררה באותה קומה עם הבנטוויצ'ים, נתבקש

86 בנטוויץ', זיכרונות ירושלים, עמ' 9-10; תום שגב מגבה הרבה מטענות אלה, ראו, Tom Segev, *One*, 82 *Palestine Complete*, Jerusalem 1999, p. 82. כמו כן ראו, תיק מספר A107.255 בארכיון הציוני המרכזי המכיל כמה הזמנות לארוחות ערב שנשלחו לבנטוויצ'ים מטעם חברי הקהילה הבריטית בירושלים בזמן המנדט.

87 Ramsay Macdonald, *A Socialist in Palestine*, London 1922, pp. 2, 121

88 ראו, בנטוויץ', זיכרונות ירושלים, עמ' 175-176.

עוזרו האישי של נורמן לדור במרתף, פרקטיקה המזכירה את הבתים הוויקטוריאניים
 בכריטיניה שבהם משרתי הבית – ה"lower class" – התגוררו בקומה התחתונה.⁸⁹ בדומה
 להודו, שבה בתים רבים של פקידים בריטים הפכו למיקרוקוסמוס שביטא 'אימפריאליות
 ביתית', כפי שכינתה זאת הגיאוגרפית אליסון בלאנט, גם חלוקת המגורים בביתם של
 הבנטוויצ'ים שעתקה את תפיסת המעמדות ויחסי הכוח הקולוניאליים.⁹⁰
 ייתכן שתיאור מעונם הפרטי של הבנטוויצ'ים כזירה ניטרלית לכאורה של מפגש חוצה
 עדות ואמונות הודגש בזיכרונותיהם של בני הזוג על רקע התסכול שבנטוויץ' חש במסגרת
 עבודתו, שבה נחשף לחיכוכים הולכים וגדלים בין הקהילות השונות במדינה המנדטורית
 החדשה. ניסיונו הכושל לגשר בין יהודים לערבים ביפו במהלך פרעות תרפ"א (מאי
 1921) חשף פער ניכר בין רצונו של בנטוויץ' לשמש כאיש צדק ומשפט שיוכר על-ידי בני
 הפלוגתא כמתווך הוגן ובין האופן שבו ראתה אותו סביבתו: היהודים התרעמו מפני שלא
 פסק לטובתם, ואילו הערבים לא יכלו לראות בו שופט אובייקטיבי המסוגל לטפל בסוגיות
 רגישות ללא משוא פנים.⁹¹ האירוע והאופן שבו הוא תואר בזיכרונותיו של בנטוויץ' העיד
 בראש ובראשונה על אכזבתו כשגילה שהמקומיים אינם מוכנים לראות בו ג'נטלמן בריטי
 משכיל, שליחה של ממשלת בריטניה, המשמש כבורר נאמן בזכות העובדה שהוא ניצב
 מחוץ לסכסוכי הילידים ומעל להם. גם במקרה זה בנטוויץ' לא היה התסריטאי, אלא השחקן
 ההיסטורי שביקש למלא את התפקיד שיועד לו בתסריט מוכר שנכתב לפניו.⁹²
 בה בעת זכה בנטוויץ' למלא חלק פעיל ביצירת הקוד המשפטי המנדטורי במסגרת
 המינוי החדש: 'דבר המלך במועצה על פלשתינה (א"י)' (The Palestine Order in Council)
 בשנת 1922. כפי שהראו אסף לחובסקי ואחרים, בנטוויץ' מילא תפקיד מרכזי בניסוחו של

89 Charles Kadushin, 'Social Networks and the Jews', *Contemporary Jewry*, Vol. 31, No. 1 (2011), p. 58; James Laver, 'Homes and Habits', in: Ernest Barker (ed.), *The Character of England*, Oxford 1947, pp. 473-476

90 Alison Blunt, 'Imperial Geographies of Home: British Domesticity in India, 1886-1925', *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 24, No. 4 (1999), pp. 426-432

91 Unpublished Manuscript, ;9 'עמ' 26; לחובסקי, *חוק וזהות*, עמ' 9; Hampstead, undated, GB 106 7HBE/6/3 Folder No. 3, London's School of Economics and Political Science, *Women's Library Archives*, London, p. 98; Joel S. Migdal, *Palestinian Society and Politics*, Princeton, NJ 1980, p. 19

92 ב-1818 תיאר המשפטן ג'ון אדולפוס את אופיים והתנהלותם של משפטנים בקולוניות כג'נטלמנים בעלי ידע ואופי נעלה שנשבעו לאובייקטיביות בכל מקום בו שירתו. תכונות אלה, שתוארו כהכרחיות לאופיים של המשפטנים, יובאו לקולוניות כסממן נוסף לעליונות הבריטית והיו קשורות תדיר בדימויים רווחים של טיבו של 'האופי הבריטי'. ראו, John Adolphus, 'The Political State of the British Empire, Containing a General View of the Domestic and Foreign Possessions of the Crown, the Laws, Commerce, Revenues, Offices and Other Establishments', *Civil and Military*, Vol. 3 (1818), p. 431; Peter Mandler, *The English National Character: The History of an Idea From Edmund Burke to Tony Blair*, New Haven 2006, pp. 2-3

”דבר המלך במועצתו”, ירושלים, 1922. נורמן בנטוויץ' עומד בשורה האחורית, חמישי מימין.
(Wikimedia Commons / ויקישיתוף)

קוד משפטי זה אשר לימים אומץ בחלקו בידי המחוקק הישראלי.⁹³ גם במקרה זה מתגלה פער מסוים בין התפיסה העצמית של בנטוויץ' לתפקידו בפועל. בזיכרונותיו ובזיכרונותיהם של בני משפחתו הוצג דיוקן של משפטן פרוגרסיבי, איש פשרות השואף לדו-לאומיות ולשוויון. אולם 'דבר המלך במועצה' יצר מערכת משפט המבטאת ערכים שונים. עיקרה של השיטה היה ניסיון שימור של שיטת ה'מילת' העות'מאנית, בהתאמה מזערית בלבד לתנאים הפוליטיים החדשים שנוצרו עם הכיבוש הבריטי. לפי חוק המילת כל אדם נשפט לפי דתו בבית משפט שנוהל בידי נבחרים מתוך הקהילה. מערכת זו לא קפאה על שמריה ובמהלך המאה התשע-עשרה אומצה שורה של קודים משפטיים מערביים, בעיקר מן המשפט הצרפתי בניסיונות רפורמה ומודרניזציה של האימפריה העות'מאנית. כמו במרחבים אחרים שסופחו לאימפריה הבריטית, גם במקרה של פלשתינה-א"י הבריטים העדיפו לשמר במידת האפשר את המצב המשפטי הקיים לאחר הכיבוש, ולא להוביל למהפכה חוקתית שעלולה לעורר התנגדות באוכלוסייה המקומית. בנטוויץ' לא היה שבע רצון מן המגבלות שהוטלו עליו ומשיטת המשפט המקומית. בזיכרונותיו הוא טען כי שיטת המשפט המקומית – יצור כלאיים ששילב חקיקה עות'מאנית בשילוב מערכת חוק צרפתית שיובאה מבחוץ – הייתה

93 לחובסקי, חוק וזהות; Mutaz M. Qafisheh, 'Genesis of Citizenship in Palestine and Israel: Palestinian Nationality during the Period', *Journal of the History of International Law*, Vol. 11, No. 1 (2009), pp. 1-36; Lauren Banko, *The Invention of Palestinian Citizenship, 1918-1947*, Edinburgh 2016. על ההתמודדות של משפטנים ישראלים עם חקיקה מנדטורית זו בשנים הראשונות לקום המדינה ראו, Raphael G. Stern, 'Legal Liminalities: Conflicting Jurisdictional Claims in the Transition from British Mandate Palestine to the State of Israel', *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 62, No. 2 (2020), pp. 88-359

מושחתת ורקובה מיסודה, וכי ניסיון היבוא של החוק האירופי כשל בעיקרו.⁹⁴ כאמור, ההצדקה הרשמית שניתנה לשימור החוק הזה בידי ממשלת המנדט נבעה כביכול מהצורך לשמר את ה'סטטוס-קוו' המשפטי כאמצעי מייצב מבחינה פוליטית. אולם בפועל יצרה שיטה זו מציאות חדשה של כיסי שליטה נפרדים שנשלטו בידי קהילות דתיות. כפי שההיסטוריונית לורה רובסון הראתה, שמירת המצב הקיים כביכול תרמה למעשה לחיזוקה של אשליה מעין אוריינטלית שהייתה נוחה לשלטון הקולוניאלי: לא זו בלבד שתושבי הארץ לא נחשבו אזרחים בריטים אלא שהם דומיינו כבני קהילות דתיות קמאיות אשר עיקר דאגתם לשמור על אורח חייהם הקרום ואינם בשלים או מעוניינים להיות חלק ממערכת פוליטית מודרנית. הבחירה להמשיך וליישם את החוק העות'מאני, על פי רובסון, סייעה לכך שכל אי-הסכמה משפטית נתפסה עד מהרה כמחלוקת דתית ופרימיטיבית בין קהילות מאמינים אדוקים.⁹⁵ במילים אחרות, הבחירה לשמר את מערכת החוקים העות'מאנית הושתתה על הנחות של חוסר הבגרות הפוליטי והתרבותי של האוכלוסייה המקומית. וכך במקום לייצר מערכת קודים שווינונית, תרם בנטוויץ' באופן זה למעשה – אם בזדון ואם מחוסר ידיעה – להפרדה משפטית בין זהויות קהילתיות נפרדות שלווותה בפריזמה אוריינטלית. בדומה לתפיסותיו של בנטוויץ' על הקשר שבין ההלניזם ליהדות הקדומה, גם כאן לא עמד הדו-קיום (או שמא התלת-קיום) שהוא שאף לקדם כאמצעים משפטיים בסימן של היטמעות אלא בשימור הבדלים פריטיקולריים וחידודם.

למרות המעבר ממדי הצבא לחליפת עורך הדין ופקיד המדינה האזרחי, לא הצליח בנטוויץ' למצב עצמו כמשקיף חיצוני ולהינתק מן הכוחות הצנטריפוגליים שביקשו לשאוב אותו פנימה. מסע ההכפשה נגדו הפך אותו מפקיד עלום שם לאישיות ציבורית מוכרת והגיע לשיא במחצית השנייה של 1929, על רקע המשפטים שנערכו לאחר פרעות תרפ"ט, כאשר פעילים ומנהיגים פלסטינים השמיעו טרוניות על העונשים הכבדים שהוטלו על נאשמים מוסלמים בניגוד לעונשים קלים שהוטלו על יהודים. הם טענו שזהותו היהודית-ציונית של בנטוויץ', היועץ המשפטי לממשלת המנדט, מעמידה בספק את יכולתו להמשיך בתפקיד שדורש אובייקטיביות ושיפוט ללא משוא פנים. בשלב מסוים נשמעה אף דרישה מפורשת מממשלת המנדט לגרש אותו מהארץ כדי לא לפגוע בשמה הטוב של בריטניה.⁹⁶ תזכיר ששיגר הנציב העליון ג'ון צ'נסלור (John Chancellor) אל משרד המושבות מעיד שתלונות המנהיגים המוסלמים לא נפלו על אוזניים ערלות.⁹⁷

94 בנטוויץ', 77 שנות חיי, עמ' 52.

95 Laura Robinson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*, Austin, TX 2011, pp. 48-53

96 'דורשים "לגרש" את בנטיביטש', דבר, 24.9.1929, עמ' 4.

97 John Chancellor, High Commissioner's Telegram No. 245, 12.10.1929, BNA, CAB 24-207-34, Cabinet Office Files

בנובמבר 1929 משך בנטוויץ' תשומת לב ציבורית נרחבת לאחר ניסיון התנקשות כושל בו. המתנקש, עבד אל-גהאני מוחמד אבו-טאביק, היה פועל פלסטיני מכפר בנפת ג'נין שעבד לפרנסתו כשרת בשירות המשטרה. בנטוויץ' נפצע בירכו מהירי והצליח להימלט למשרדו. הפרשה זכתה לסיקור עיתונאי נרחב בין השאר בגלל השמועה כי אבו-טאביק טען בחקירתו שקרא כתבות בעיתונות הערבית שתיארו את בנטוויץ' כאויב העם הערבי והן שהניעו אותו לפעולה.⁹⁸ אין ראיות המאששות את השמועה, שמקורה בנרטיבים המשפחתיים, כאילו נורמן בנטוויץ' התעקש לשמש כסנגורו של המתנקש אבו-טאביק.⁹⁹ אדרבה, עיתונות התקופה ציינה את שמו של עונוי עבד אלהאדי, חבר הוועד הפועל הערבי מג'נין ויועצה המשפטי של המועצה המוסלמית העליונה, כמי שהגן על אבו-טאביק וחקר את בנטוויץ' חקירה נגדית בזמן המשפט.¹⁰⁰ אולם סיפור המשפט, על אי הדיוקים הרבים שבו, הפך בדיעבד לחלק ממיתוס בנטוויץ'.

העובדה שמנהיגים פלסטינים מצאו כי בנטוויץ' פסול עקב היותו יהודי וציוני, לא הביאה לעליית קרנו בקרב מנהיגי היישוב היהודי. אדרבה, בינואר 1930 פרסם העיתון דבר מאמר פרי עטו של ישראל שוכמן (לימים שוחמי), פובליציסט ירושלמי ממקימי העיתון וחבר ועד קהילת ירושלים שייצג את יהודי העיר לפני שלטונות המנדט, אשר הביע טרוניה על העונשים הכבדים מדי שנגזרו על המשתתפים היהודים בפרעות קיץ 1929. שוכמן לא נמנע מפלפול משפטי והאשים את בנטוויץ' בהחמרה מכוונת בגזר דינם של הנאשמים

98 תגובת העיתונות הערבית לפרשת ההתנקשות הכושלת לא הייתה אחידה. פלסטיין בולטין (*Palestine Bulletin*) ציטט כמה מחברי הליגה הערבית שטענו כי מקרה זה אינו מייצג את החברה הערבית בכללותה וגינה את ניסיון ההתנקשות. העיתון אל-איכדאם פרסם מאמר מערכת אשר התמקד בעיקר בביקורת העיתונות היהודית שהציגה ערבים באור שלילי על רקע ניסיון ההתנקשות. ראו, 'Alleged Assailant Wounds Himself: Mr. Bentwich's Condition Not Serious', *The Palestine Bulletin*, 25.11.1929, p. 1; 'We Do Not Use Violence: Arab Executive and the Bentwich Outrage', *Palestine Bulletin*, 26.11.1929, p. 3; 'Arabs Express Regret for Attack on Bentwich', *The Palestine Bulletin*, 26.11.1929, p. 1; 'Bentwich Attacker Says Arab Press Incited Him', *The Sentinel*, 6.12.1929, p. 22; [1] 'An Arab Newspaper's View on the Bentwich Outrage', *The Palestine Bulletin*, 26.11.1929, p. 2

99 בנטוויץ', זיכרונות ירושלים, עמ' 280. את הטענה כי בנטוויץ' שימש כסנגורו של מתנקשו ניתן למצוא כבר בכתב היד של ספרה של הלן בנטוויץ', ששוכן בארכיון הנשים בבית הספר לכלכלה בלונדון, ועליו מבוסס הספר זיכרונות מהמנדט שפרסמו בני הזוג במשותף.

100 'Norman Bentwich's Assailant Sentenced to 15 Years', *The Sentinel*, 7.3.1930, p. 43. פרט נוסף שלא נחקר סביב המשפט הוא טענתו של אבו-טאביק כי שתי נשים יהודיות בשם גברת פרנקל וגברת מיקוליק הן שפיתוהו להתנקשות. לטענתו השתיים ביקשו שיעדי כי ההתנקשות נעשתה לאחר ששמע את נאומי של המופתי והן שציידו אותו באקדח והבטיחו כי ישלמו לו מספיק כדי שעולם לא יצטרך לעבור כשליח. בית המשפט לא מצא כל ראיות שיתמכו בטענותיו של אבו-טאביק ונגזרו עליו 15 שנים של עבודת פרך בבית הכלא. שנתיים לאחר המשפט, עונוי עבד אל-האדי הקים את מפלגת אל איתקאלאל ועזב את משרתו במועצה המוסלמית העליונה. 'המתנקש בנפש בנטביטש – למאסר 15 שנה', דבר, 28.2.30, עמ' 6.

היהודים, שכן עונשם הומר מסעיף 174 'המאיים בעבודת פרך', לסעיף 170 'המאיים במשפט מוות'.¹⁰¹ יהדותו של בנטוויץ', או נטיותיו הציוניות, לא צוינו כלל במאמרו של שוכמן. במקום זאת בנטוויץ' סומן כפקיד בריטי שמקשה את עורפו אל הקהילה היהודית. מאמר זה הצטרף אל מערכה עכורה להכפשת שמו של נורמן בנטוויץ' אשר הסתכמה בפיטוריו מממשלת המנדט כשנה לאחר מכן. פרשת הפיטורים נגדו אף היא: ב-12 בנובמבר 1930 כתב נורמן להרבט סמואל כי הוא פוטר ומשכורתו תשולם עד מארס 1931.¹⁰² תאריך פיטוריו נדחה בשורת התכתבויות עם משרד המושבות. בסופו של דבר פיטוריו נכנסו לתוקף רק בספטמבר 1931.¹⁰³

שינוי הקריירה שנכפה עליו הביא להצטרפותו לאוניברסיטה העברית. בנטוויץ' היה מעורב בניסיונות ההקמה של פקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה מאז ראשית שנות העשרים, והכיר היטב את הנפשות הפועלות באוניברסיטה.¹⁰⁴ כעת סיפקה לו האוניברסיטה קרש הצלה. הוא נתמנה לעמוד בראש הקתדרה למשפט השלום הבין-לאומי (לימים החוג ליחסים בין-לאומיים) ב-1932. 'ירושלים – עיר השלום', נאום שנשא בספטמבר 1932 לכבוד טקס חנוכת הקתדרה החדשה, שילב בין חזון הנביאים לבין חזון אודות רשת אוניברסיטאות עולמית אותו הגה הסוציולוג הבריטי ויקטור ברנפורד (Branford).¹⁰⁵

אולם דימויו הציבורי הירוד של בנטוויץ' לא נתפוגג והוא המשיך למשוך אש. באופן סמלי טקס חנוכת הקתדרה שאמור היה לשמש כמאורע משמח הסתיים במפח נפש כאשר קבוצת פעילים רוויזיוניסטים, ובהם אב"א אחימאיר ובנציון נתניהו, התפרצו לאולם ההרצאה ומנעו ממנו להמשיך בהרצאתו, תוך שהם קוראים לעברו כי עליו ללכת אל המופתי וקריאות גנאי נוספות. העבודה שבנטוויץ' השווה בנאומו בין הנצרות ליהדות ועמד על הקשרים ביניהן – רעיונות שמקורם בחינוכו על ברכיו של סולומון שכטר ובעבודת המחקר האקדמית שלו בקמברידג' – היו לידם הוכחה מובהקת לכך שבנטוויץ' הבוגד הפנה גב לעמו.¹⁰⁶ נתניהו וחבריו ראו בבנטוויץ' את תמצית הרוע מפני שלצד עברו כפקיד ממשלת

101 ישראל שוכמן, 'פרעות משרדיות', דבר, 13.1.1930, עמ' 2.

102 Norman Bentwich to Herbert Samuel, 11.12.1930, Box A255-581, The Norman Bentwich Collection, CZA;

103 Samuel Wilson to Norman Bentwich, 20.9.1931, Box A255-581, The Norman Bentwich Collection, CZA; בנטוויץ' ובנטוויץ', **זיכרונות מהמנדט**, עמ' 146-147.

104 חגית לבסקי, 'בין הנחת אבן הפינה לפתיחה: ייסוד האוניברסיטה העברית, 1919-1925', בתוך: שאול כ"ץ ומיכאל הד (עורכים), **תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות**, ירושלים 1997, עמ' 142, 145.

105 נ' [נורמן] בנטביטש, **ירושלים – עיר השלום: נאום פתיחה**, ירושלים תרצ"ב [1932]. על ברנפורד ראו John Scott and Ray J. Bromley, *Envisioning Sociology: Victor Branford, Patrick Geddes, and the Quest for Social Reconstruction*, Albany, NY 2013

106 'פרחים מפריעים את הרצאת בנטביטש', דבר, 24.9.1932, עמ' 4; אב"א אחימאיר, 'בנטביטש המתבולל והמיסיונר', בתוך: הנ"ל, **ברית הבריונים**, תל אביב 1972, עמ' 195-199; 'Disturbance at Hebrew University When Norman Bentwich Delivers First Lecture', 12.2.1932, *Jewish*

המנדט הוא נחשד גם כאוהד הרעיונות הדו־לאומיים של אגודת ברית שלום.¹⁰⁷ בפועל גם הנטייה לקשור את שמו של נורמן בנטוויץ' בשמם של אנשי חוג ברית שלום היא חסרת בסיס עובדתי.¹⁰⁸ אף כי נורמן בנטוויץ' הכיר היטב את הנפשות הפועלות בחוג ואף חיבר לימים ביוגרפיה של יהודה לייב מאגנס, מפאת תפקידו הפוליטי כפקיד ממשלת המנדט הוא מעולם לא השתייך אליו באופן רשמי, ועל כך הצהירו גם אנשי ברית שלום עצמם.¹⁰⁹ קיים, אפוא, פער ניכר בין השפה הנמלצת של נאומו של בנטוויץ', שבו תוארה ירושלים כמקור הנביעה של השלום העולמי, ובין המציאות העגומה של תקופת המנדט. כישלונו של בנטוויץ' לשמש כמגשר בין הקהילות השונות בפלשתינה-א"י צרם לו במיוחד. בפועל, ובניגוד גמור לתפיסתו העצמית ולנרטיבים המשפחתיים, רבים מבני זמנו של בנטוויץ' ראו בו יצור כלאיים מוזר ומעורר חשד, שלא ברור אם נאמנותו העליונה היא לצינות או לאימפריה. יתר על כן, לא אחת נדמה היה שנציגי שלוש הקהילות העיקריות בפלשתינה-א"י המנדטורית – הבריטים, הפלסטינים והיהודים – בחרו לציין את זהותו של בנטוויץ' בהתאם לנוחיותם ולצורכיהם, והתעלמו מהיבטי זהותו האחרים. חיים ארלוזורוב היה אחד הראשונים שזיהה זאת כשכתב ביומנו ב־1932, 'יום לאחר התקרית המתקשרת באוניברסיטה: 'מר בנטביץ' [כך במקור] נהג לשבת בין שניים, ואולי בין שלושה כסאות. הערכים האשימוהו שהוא ציוני חסר מעצור; האנגלים הפקירוהו מפני שהוא יהודי; בעיני היהודים הוא דוגמא לטיפוס היהודי הרוצה להיות אובייקטיבי עד כדי כך שהוא מעדיף לעשות עוול לעמו מלעורר חשד של אי־צדק כלפי אחרים'.¹¹⁰ לאמיתו של דבר לא המציאות המנדטורית אלא הביוגרפיות המשפחתיות הן שייצרו את הדימוי של הבנטוויצ'ים כמגשרים בין קהילות.

סיכום: חֲמַרְמַת קולוניאלית?

ירושלים המנדטורית של הבנטוויצ'ים – בין שמדובר בספירה הביתית שנוהלה ביד רמה בידי הלן או בספירה הציבורית, חיי הממשל והמשפט שבהם היה שקוע נורמן עד צוואר – הייתה ללא ספק מוקד מפגשים קולוניאליים. כדי להבין את אופיים של מפגשים אלה ואת המטען הרעיוני והאידיאולוגי שנורמן בנטוויץ' הביא עימו לירושלים המנדטורית, עלינו להרחיק אל התקופה הטרומ־מנדטורית. היחס בין זהות יהודית לבריטית ציין דואליות ששורשיה בדור של הרברט, אביו של נורמן בנטוויץ', והפכה למתח בלתי פתיר בזמנו של הבן. האופן שבו דואליות זו שועתקה בהקשרים הקולוניאליים, הקשר ההדוק שלה

Telegraphic Agency Archive

- 107 עדי ערמון, 'עידן נתניהו: בן־ציון נתניהו', מולד 2016. molad.org/images/upload/files/netanyahu. pdf (נדלה ביולי 2020).
- 108 ראו, Sasson Sofer, *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, Cambridge 2007, p. 309; Paul Kelemen, *The British Left and Zionism: History of Divorce*, Manchester 2012, p. 30
- 109 'הכחשת ברית שלום', דאר היום, 7.9.1930.
- 110 חיים ארלוזורוב, 'יומן ירושלים, תל אביב 1949, עמ' 209. ארלוזורוב תיאר את בנטוויץ' ביומנו בתאריך 11 בפברואר 1932, יום לאחר התקרית באוניברסיטה.

לתפיסות היררכיה מעמדית נוקשה, והצורה שבה פרויקט בניין האימפריה הבריטית שימש כאמצעי להגשת מאוויים ציוניים – כל אלה לא נולדו בירושלים של שנות העשרים אלא יובאו אליה מהמרחב האימפריאלי.

שני הנושאים שהציתו את דמיונו של נורמן בנטוויץ' הצעיר – הקשר בין יהדות להלניזם ורעיון המסע לארץ הקודש – המשיכו להעסיקו גם בשנים מאוחרות יותר. הוא המשיך לכתוב על פילון האלכסנדרוני ועל רומא וישראל עבור ה-*Jewish Quarterly Review*, כתב העת המוביל ללימודי יהדות בעולם דובר האנגלית, ואף חיבר מדריך מסע שנשא את הכותרת הדו־משמעית 'נווד בארץ המובטחת' (A Wanderer in the Promised Land).¹¹¹ ב־1942, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, הוא כתב מאמר שסקר את הנוסעים האנגלים־יהודים שבאו לארץ הקודש, החל במשה מונטיפיורי ודישראלי (הנוצרי למעשה) וכלה בסולומון שכטר, מדריכו הרוחני שבילה בפלסטין לפני שנסע לקהיר לחפש אחר מסמכי הגניזה, וכמובן אביו, הרברט. כמו ארי שביט ב־2013, גם מאמרו של נורמן בנטוויץ' שב אל הפטריארך מייסד השושלת ומסעו אל ארץ הקודש, וכמו הספר גם המאמר הגזים לאין שיעור בערכה של נסיעה זו.¹¹² היה זה אולי ניסיון לקשור את הסאגה המשפחתית בנרטיב הלאומי, וגם כאן ההקשר הקולוניאלי היה מרכיב חיוני שנמחק מן העלילה. אך אלה החומרים שמהם עשויה הסאגה לבית בנטוויץ'.

במסגרת מאמר זה ביקשנו לטפל בחומרי הסאגה הזאת. במיוחד ביקשנו לעמוד על הפונקציות האידיאולוגיות והפוליטיות, מעבר לספרי זיכרונות אישיים בלבד, של הנרטיב הזה. אוטוביוגרפיות הן מקור עשיר ומרתק, אך גם בעייתי. האתגר שניצב לפתחו של היסטוריון העושה שימוש במקורות אלה הוא לנסות לזהות את העיוותים המודעים והלא־מודעים בטקסטים אלה ולבאר את האופנים והאמצעים הרטוריים שבאמצעותם בחרו הכותבים להציג את מאבקם הפרטי, את החרדות, את ההצלחות ואת הכישלונות. כך ביקשנו לעשות: להעמיד כמה נקודות על דיוקן ולעמוד על הדרך שבה הסוגה הביוגרפית שימשה את כותביה להנהרת מעשיהם וכאמצעי לייצוג עצמי. ראוי להדגיש: להבדיל מן הבדיה הגמורה הרטוריקה של הבנטוויצי'ים מבוססת על עדות. וכפי שההיסטוריון קרלו גינצבורג טען, כדי 'להבריש את ההיסטוריה נגד הסיבים' (die Geschichte gegen den Strich zu bürsten), כפי שביקש לעשות ולטר בנימין, צריך ללמוד לקרוא את העדות 'נגד כיוון הסיבים', היינו בניגוד לכוונותיהם של יוצריה.¹¹³ הצענו כאן קריאה מחודשת

111 ראו, Norman Bentwich, 'The Rightfulness of the Jews in the Roman Empire', *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 6, No. 2 (1915), pp. 325-336; Idem, 'Philo as Jurist and Rome and Judea', *ibid.*, Vol. 21, No. 1-2 (1930), pp. 151-161; Idem, *A Wanderer in the Promised Land*, London 1932

112 שביט, *הארץ המובטחת שלי*, עמ' 4-22.

113 קרלו גינצבורג, *היסטוריה, רטוריקה, הוכחה*, ירושלים 2003, עמ' 41.

ודה־קונטקסטואליזציה של סיפורי מסע ו'אוטוביוגרפיות' ציוניות' מוקדמות אלה ומיקומן בהקשר הבריטי האימפריאלי. מהלך כזה מטיל עליהן אור שונה ומשנה את משמעותן. ספרו של ארי שביט, שבו פתחנו, ממשיך אם כך מסורת ייצוג משפחתית ארוכה. הוא מדגים את האופן שבו הסאגה המשפחתית שועתקה מדור לדור וכיצד זו מסתננת גם אל דיונים בני ימינו. בדומה לאבותיו, גם שביט השתמש במאורעות אמיתיים כחומרי גלם ליצירתו. כך עשה כמובן גם ג'וזף קונרד, יורד הים הפולני שהיה לסופר אנגלי ולמחבר הנובלה המפורסמת **לב החשכה** (*Heart of Darkness*, 1902).¹¹⁴ אם במודע או שלא במודע, בבחירתו של שביט לפתוח את ההגדה המשפחתית על סיפונה של ספינה, הוא לא רק דיווח על אירועי עבר אלא גם השליך את קוראיו לעולם הדימויים של קונרד והקולוניאליזם האירופי של מפנה המאה הקודמת. כמו צ'רלי מרלו, גיבור הנובלה המפורסמת, גם בני משפחת בנטוויץ' יצאו למסע אל ארץ לא נודעת. גם הם שטו על סיפונה של ספינת קיטור – סמל דו־משמעי בעולמם של יורדי הים שביטא בה בעת הן את העוצמה הטכנולוגית של האדם האירופי והן את התרככותו והתרחקותו מאיתני הטבע שעליהם היה על ספני ספינות המפרש להתגבר בדורות קדומים.¹¹⁵ שביט רקח אפוא טקסט שעושה שימוש בחומרים היסטוריים אך נשלט בידי פונקציה אסתטית וסנטימנטלית. המבנה הנרטיבי שבו בחר הקשה עליו לשכנע את מבקריו שפערים עצומים מפרידים בין העריצות הרצחנית שבה נשלטה קונגו בידי הבלגים ובין המבנה הקולוניאלי המובהק של המדינה המנדטורית בפלשתינה־א"י. שביט ביקש לברוח מן השאלה אילו מנגנוני שליטה קולוניאליים נקלטו גם בידי המדינה היהודית שקמה עם התרסקות המנדט. וכך, בניגוד גמור לקונרד, הומו אצל שביט יחסי השליטה באידיאה הנשגבת של הקמתה של חברת מתיישבים שוויונית ורודפת צדק, והאפלה, חשכת האימה, הבדידות והמצוקה הנפשית הוחלפו בדילמות מוסריות וב'אור התכלת העזוה'. האנליזה ההיסטורית הומרה בנרטיב סנטימנטלי ונוסטלגי.

חששם של העוסקים בחקר תקופת המנדט מפילה אל נוסטלגיה קולוניאלית הוא רב. יומני משפחה וזיכרונות הם מסמכים נוסטלגיים, ועל כן החשש במקרה זה הוא כפול ומכופל. שזירת הנרטיב הציוני עם זה הבריטי בידי בני המשפחה בעבר נועדה להעיד, בין השאר, על הקרבה הרעיונית והקשר האינטימי שבין הפרויקט האימפריאלי הבריטי ובין

114 קונרד בחר במכוון שלא להוסיף את תווית הידוע the לכותרת ספרו (באנגלית: *Heart of Darkness*). עם זאת, ה"א הידועה לא יכלה שלא להסתנן אל כותרת כל התרגומים העבריים של הנובלה של קונרד, החל ב**לב המאפליה** (תרגם מרדכי אבי־שאול, 1961), דרך **לב האפלה** (אברהם יבין, 1999) ו**לב החשכה** (אופירה רהט, 1999), וכלה ב**לב האפלה** (שולמית לפיד ויאיר לפיד, 2008) ועוד. ככל הידוע לנו לא פורסם מחקר העוסק בתולדות ההתקבלות (*Rezeptionsgeschichte*) של נובלה זו בתרבות הישראלית.

115 ספרו הקלאסי של מייקל אדאס משמש עדיין מעין מבוא לדיון על הקשר שבין טכנולוגיה לתרבות קולוניאלית, Michael Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca, NY 1989. על דימוי ספינת הקיטור בעולמו של קונרד ראו, Maya Jasanoff, *The Dawn Watch: Joseph Conrad in a Global World*, New York 2017, pp. 89-132

עיצובה של זהות יהודית לאומית מודרנית שעדיין שומרת על הגחלת הדתית. אלה הם מסמכים המעידים בראש ובראשונה על 'פטריוטיות אימפריאלית' (imperial patriotism) בלשונו של ההיסטוריון מלאכי הכהן, שהצביע על מגמות דומות בקרב הוגים יהודים במרכז אירופה לאחר יצירתה של המונרכיה הדואלית של אוסטריה-הונגריה.¹¹⁶ הם גם אינם שונים מתאוריות מקבילות שהתפתחו באותה עת והציעו מודלים ליברליים לאזרחות עות'מאנית (civic Ottomanism) שתשגשג תחת מעטפת אימפריאלית רב-לאומית, מן הסוג שבחנו חוקרות דוגמת מישל קמפוס (Campos) וג'וליה כהן (Cohen).¹¹⁷ סיפורם של הבנטוויציזם אינו מנותק ממגמה רחבה זו אלא מספק וריאציה בריטית על נושא זה. ההבדל הקריטי נובע, כמובן, מן העובדה הפשוטה והחותכת שהאימפריה הבריטית, בניגוד לאימפריות ההבסבורגית, העות'מאנית או הרוסית, לא התנפצה לרסיסים במלחמת העולם הראשונה אלא יצאה ממנה כמנצחת והפכה, לצד צרפת, לשליטה מנדטורית השולטת במרחב הים תיכוני. העובדה שבריטניה הפכה את עצמה לאדריכלית המדינה המנדטורית פלשתינה-א"י, יצרה מצב עניינים חדש שבו דמויות גשר דוגמת הבנטוויציזם מצאו עצמן במוקדי כוח והשפעה חסרי תקדים.

לעומת נרטיבים משפחתיים מוקדמים שזיהו את הזיקה האינטימית בין הפרויקט הציוני ובין מפעל בניית האימפריה, הצמדתה של הסאגה המשפחתית לסאגה הלאומית כיום ממלאת פונקציה שונה. פעולת השזירה מספקת קסם זר ואירופי לסיפור ההתיישבות היהודית ותחילתה של הציונות באירופה, אך נוטה להתעלם מהמציאות הקשה לטובת סיפורי מקור קלים יותר. כמו כן היא רומזת על המטען הכבד שהמוצא המיוחס מביא עימו, אך גם מייצבת את שביט-בנטוויץ' מחדש במעמד עילי, כדובר 'אצולה משרתת' מדומיינת. כך או כך, אל 'הנוסטלגיה המנדטורית' הזאת, כפי שכינה אותה איתן בר-יוסף, לא נלוו ניסיון אמיתי להתמודדות עם הנחות העבודה ועולם הדימויים הקולוניאלי של משפחת בנטוויץ' או דיון על משקעי העבר האימפריאלי שהמשיכו לעצב את מדינת היהודים לאחר הקמתה.¹¹⁸ ואולי אין זו נוסטלגיה, געגועים שאליהם נלווה מהלך רפלקטיבי, אלא פשוט מקרה חמור של חִמְרָמְרָת (הַנְגָאוֹר) קולוניאלית, שעקב צריכה מופרזת של חומרים משכרים מן האימפריה הראש עדיין סחרחר, הרגשת הדכדוך והקושי להתרכז הוא רב? ימים יגידו.

116 ראו, Malachi Haim Hacoen, *Jacob and Esau: Jewish European History between Nation and Empire*. Cambridge 2018, pp. 279-374

117 ראו, Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford, CA 2011; Idem, 'Imperial Citizenship at the End of Empire: The Ottomans in Comparative Perspective', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 37, No. 3 (2017), pp. 588-607; Julia Phillips Cohen, *Becoming Ottomans: Sephardi Jews and Imperial Citizenship in the Modern Era*, Oxford 2014. כמו כן ראו, מאמרו של דותן הלוי, 'התקופה הפוסט-עות'מאנית: מסגור חדש לשנות השלטון הבריטי בפלשתינה-א"י', ישראל, חוב' 27-28 (2021), עמ' 13-50.

118 בר-יוסף, נוסטלגיה למנדט הבריטי בתרבות הישראלית.